

UDK: 327(47:497.1)"1948/..."
338.2(497.5)"1947/1952"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 16. 8. 2022.

Prihvaćeno: 21. 11. 2022.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v54i3.22945>

Posljedice sovjetske ekonomske blokade na izgradnju jugoslavenske teške industrije u prvoj petoljetki: primjeri državnih poduzeća saveznoga značaja u Narodnoj Republici Hrvatskoj (1947. – 1952.)

GORAN ARČABIĆ

Muzej grada Zagreba

Zagreb, Hrvatska

goran.arcabic@gmail.com

Radom se nastoji potvrditi hipoteza da je ekonomska blokada Federativne Narodne Republike Jugoslavije od Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i zemalja narodne demokracije, koja je nastupila 1948., presudno utjecala na dinamiku i smjer izgradnje i razvoja jugoslavenske teške industrije u prvoj petoljetki. Blokada je bila jedan od glavnih uzroka nemogućnosti realizacije planiranih ciljeva, što je dovelo do promjene prioriteta i redukcije kapitalnih investicija u tešku industriju, revizije planskih zadataka te preusmjeravanja poduzeća prema ubrzanom usvajanju tehnologija izrade novih industrijskih proizvoda. U radu se istražuju promjene u teškoj industriji u odnosu na projekcije iz Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951. te racionalizacije investicija i izmjene proizvodnih programa tvornica uzrokovane blokadom. Detaljno su analizirane promjene u dinamici izgradnje i poslovanju triju državnih poduzeća saveznoga značaja u Narodnoj Republici Hrvatskoj.

Ključne riječi: Petogodišnji plan; teška industrija; Informbiro; ekonomska blokada Federativne Narodne Republike Jugoslavije; Željezara Sisak; Đuro Đaković; Rade Končar

Uvod

Znanstvena literatura o industrijalizaciji u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) tijekom provedbe Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede između 1947. i 1952. dostatna je za općenite zaključke. Premda je industrijalizacija bila proklamirana kao temelj izgradnje socijalističkoga društva u FNRJ, do početka 80-ih godina XX. stoljeća relativno malen broj historiografskih radova domaćih autora bio je posvećen istraživanju toga

procesa.¹ Uz radove ekonomista Dušana Čalića, Nikole Čobeljića i Branka Horvata, izdvajaju se prilozi Branka Petranovića objavljeni kao dio monografskih studija i sinteza jugoslavenske povijesti.² Baveći se prije svega društvenim i političkim razvojem, Dušan Bilandžić doticao se problematike industrijalizacije u vrijeme provedbe Petogodišnjega plana, a to razdoblje zastupljeno je u tri izdanja autorova pokušaja sinteze „glavnih procesa” u povijesti Jugoslavije.³ Tijekom 80-ih godina objavljeno je nekoliko znanstvenih radova srbijanskih povjesničara povezanih s industrijalizacijom u razdoblju prve jugoslavenske petoljetke, a izdvajaju se oni Bore Majdanca i Momčila Mitrovića.⁴

U 90-im godinama hrvatska historiografija pokazivala je interes za proučavanje legislative i učinaka planske privrede u kontekstu promjena na selu tijekom provedbe Petogodišnjega plana.⁵ U novijoj je historiografskoj literaturi industrijalizacija u vrijeme prve petoljetke zastupljena u radovima koji proučavaju djelovanje Narodne fronte, Komunističke partije Hrvatske, sindikata i radništva, Socijalističkoga saveza radnog naroda Hrvatske te fenomen socijalističkih takmičenja i život mladih.⁶ Do danas nema cjelovitih znanstvenih studija koje istražuju mehanizam provedbe planske industrijalizacije tijekom prve petoljetke i utvrđuju učinke toga procesa na području Narodne Republike Hrvatske (NRH). Boljem razumijevanju konteksta pomažu radovi slovenskoga povjesničara Jože Prinčiča, a osobito radovi povjesničarke Ivane Dobrivojević Tomić o učincima poratne industrijalizacije na srbijansko i jugoslavensko društvo.⁷

Petogodišnji plan razvitka narodne privrede FNRJ zastupljen je u važnijim sintezama i pregledima suvremene povijesti europskoga jugoistoka različitih zapadnoeuropskih i američkih izdavača od 70-ih godina naovamo. Monografije Ivána Tibora Berenda, Johna Lampea i Dennisona Rusinowa, koji su poratnu plansku industrijalizaciju u FNRJ interpretirali s gledišta ekonomske i političke povijesti, neizostavne su kad je riječ o relevantnim radovima iz pera američkih autora.⁸ Novija studija Vladimira Unkovskog-Korice

¹ Vidi: SKLEVICKY, „Orijentacioni pregled izvora i literature za proučavanje historije socijalističke izgradnje”, 158-203.

² PETRANOVIĆ, ŠTRBAC, *Istorija socijalističke Jugoslavije*; PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918. – 1978.*

³ BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.*

⁴ МАЈДАНАЦ, *Индустријализација и пораст радничке класе у Србију*; МИТРОВИЋ, *Друштвено економске промене и организација управљања привредом у Србију.*

⁵ Vidi primjerice: MATICKA, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*; MATICKA, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji”; SPEHNJAK, „Seljački otpor politici obveznog otkupa u Hrvatskoj 1949. godine”.

⁶ Vidi primjerice: SPEHNJAK, *Javnost i propaganda*; JANDRIĆ, *Hrvatska pod crvenom zvijezdom*; RADELIĆ, *Sindikati i radništvo u Hrvatskoj*; ANIĆ, „Radništvo i propaganda”; ŠARIĆ, *U vrtlogu komunizma.*

⁷ PRINČIĆ, *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji*; DOBRIVOJEVIĆ, „Industrijalizacija kao imperativ”; DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad.*

⁸ BEREND, *Central and Eastern Europe 1944-1993*; LAMPE, *Yugoslavia as History*; RUSINOW, *The Yugoslav experiment.* Preglede suvremene povijesti srednje i istočne Europe Iván

sagledava razdoblje petoljetke u duljoj vremenskoj perspektivi kroz utjecaj globalnih ekonomskih čimbenika i geopolitičkih pritisaka na razvoj ekonomskoga i društvenoga sustava u Jugoslaviji.⁹

Četrdeset godina od pokretanja prve jugoslavenske petoljetke Zlatko Čepo objavio je kraći pregledni rad u kojem je iznio okolnosti donošenja Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ, osnovne ciljeve, tijek provedbe i poteškoće u realizaciji. Autor je u radu istaknuo problem izvora financiranja investicija, naglašavajući posljedice vanjskopolitičke i ekonomske izolacije FNRJ kao glavnu prepreku realizaciji planiranih ciljeva.¹⁰ Iz dosadašnjih istraživanja jasno je da činitelji neuspjeha prve jugoslavenske petoljetke nisu bili isključivo egzogeni jer je mogućnost izvedbe ambicioznoga plana bila malo izgledna već u trenutku njegova nastanka.¹¹ Premda je partijsko vodstvo bilo svjesno bar dijela problema, politička volja i uvjerenje u pomoć saveznika bili su presudni za donošenje odluke o početku provođenja Petogodišnjega plana.¹² Pritom se uvjerenje u pomoć saveznika pri financiranju investicija u jugoslavensku privredu manje temeljilo na sklopljenim ugovorima, a više na obećanjima.¹³ Kad je 1948. počela ekonomska blokada FNRJ, ni potpisani ugovori više nisu bili jamstvo da će naručena roba, strojevi i oprema iz donedavno savezničkih zemalja biti isporučeni. Neovisno o tome je li riječ o pogrešnim premisama ili ambicijama, idealizmu i naivnosti jugoslavenskoga partijskog i državnog vodstva, kako navodi Rusinow, ekonomska blokada FNRJ bila je presudni čimbenik za odustajanje od početnih zamisli o provođenju petoljetke po sovjetskom uzoru te povod za temeljitu reviziju i izmjenu Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ.¹⁴

Ovim radom nastoji se potvrditi hipoteza da je ekonomska blokada FNRJ od Sovjetskoga Saveza i zemalja narodne demokracije, koja je nastupila 1948., presudno utjecala na dinamiku i smjer izgradnje i razvoja jugoslavenske teške industrije u prvoj petoljetki. Istražuje se kako je blokada djelovala na provedbu ciljeva iz Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951. na tri

Tibor Berend objavio je u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje djeluje od 1990. godine. Zbog iskustva holokausta te života i rada u poslijeratnoj komunističkoj Mađarskoj Berendova je perspektiva šira od nekih drugih američkih autora.

⁹ UNKOVSKI-KORICA, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia*.

¹⁰ ČEPO, „Četiri decenija nakon prvog petogodišnjeg plana FNRJ”, 80, 82-84.

¹¹ DOBRIVOJEVIĆ, „Industrijalizacija kao imperativ”, 23-30. Pozivajući se na istraživanja Joze Tomasevicha, Branka Horvata i Jože Prinčiča, John Lampe navodi da je Petogodišnji plan bio „spektakularni promašaj po svim pokazateljima” (LAMPE, *Yugoslavia as History*, 242). Deninson Rusinow karakterizira jugoslavenski Petogodišnji plan kao „fantastično ambiciozan” (RUSINOW, *The Yugoslav experiment*, 20).

¹² Nespremnost i ograničenja jugoslavenskoga gospodarstva obeshrabrivali su članove Privrednoga savjeta Vlade FNRJ na sjednicama održanim tijekom srpnja 1946. na kojima se raspravljalo o izradi plana i početku provođenja petoljetke. Vidi: Zapisnik sjednice Privrednog savjeta 18. 7. 1946., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 67-72.

¹³ Vidi: LAMPE, *Yugoslavia as History*, 243.

¹⁴ Vidi: RUSINOW, *The Yugoslav experiment*, 41.

poduzeća u ingerenciji Ministarstva teške industrije Vlade FNRJ koja su poslovala u NRH.

Rad se oslanja na analizu procesa gradnje i poslovanja poduzeća Željezara Sisak, *Đuro Đaković* i *Rade Končar* na početku primjene Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951. te od 1949., odnosno nakon revizije Plana, redukcija investicija u kapitalnu izgradnju i promjena proizvodnih programa poduzeća. Poteškoće u realizaciji planova izgradnje poduzeća te znatne izmjenne proizvodnih programa i načina poslovanja izravni su pokazatelji utjecaja blokade na razvoj jugoslavenske teške industrije.

Rad se temelji na interpretaciji gradiva iz arhivskih fondova tijela državne uprave koja su usmjeravala i rukovodila provedbom industrijalizacije u FNRJ od 1947. do početka 50-ih godina. Prvenstveno je riječ o fondovima u Arhivu Jugoslavije u Beogradu: Ministarstvo teške industrije Vlade FNRJ, Savet za mašingradnju Vlade FNRJ, Privredni savet Vlade FNRJ, Glavna direkcija savezne elektroindustrije i Generalna direkcija savezne metalne industrije. Kao dopunski izvori u istraživanju korišteni su objavljeno arhivsko gradivo, memoarska djela, govori i članci te periodika.

Potkraj travnja 1947. Narodna skupština FNRJ prihvatila je prijedlog Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947. – 1951. Prijedloge ciljeva i metoda realizacije Plana prethodno je odobrio Politbiro Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ), izvršno tijelo najvišega partijskog organa.¹⁵ Početak provedbe prve jugoslavenske petoljetke bio je vrhunac uvođenja komandne privrede čiji su preduvjeti postavljeni Ustavom FNRJ u siječnju 1946. godine.¹⁶ Prelazak na sustav centraliziranoga planiranja i državna kontrola nad privredom bez utjecaja tržišnoga mehanizma uspostavljeni su već tijekom ljeta 1946. stupanjem na snagu Zakona o općedržavnom privrednom planu i državnim organima za planiranje (u lipnju) i Osnovnoga zakona o državnim privrednim poduzećima (u kolovozu).¹⁷

Uvođenje komandne privrede bilo je dio preoblikovanja društvenih odnosa koje je KPJ započela po okončanju Drugoga svjetskog rata, odnosno nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu provedenih u studenom 1945. godine. Preoblikovanje društvenih odnosa u skladu s ideološkim shvaćanjima KPJ imalo je obilježja socijalne revolucije, a podrazumijevalo je oduzimanje i podržavljanje privatne imovine te preuzimanje kontrole države nad sredstvima za proizvodnju, što je prethodilo ili se provodilo istodobno s uvođenjem komandne privrede.¹⁸ Regulativa u području vlasničkih odnosa (oduzima-

¹⁵ Zapisnik sjednice Politbira CK KPJ 11. 4. 1947., u: PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbira*, 196-201.

¹⁶ MATICKA, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji”, 141. Usp. DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 76.

¹⁷ DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 76, 79-81.

¹⁸ *Isto*, 83-84.

nje ratne dobiti stečene za vrijeme okupacije, konfiskacija, nacionalizacija i eksproprijacija imovine) nije se zadržala na razvlašćivanju skupina jugoslavenskih građana ili stranaca povezanih s poraženim režimima, odnosno optuženih za suradnju s okupatorom, nego su procesima oduzimanja imovine bili zahvaćeni i privatni vlasnici, društva, vjerske zajednice i različiti pravni subjekti (banke, dionička društva, tvrtke).¹⁹ Oduzeta i podržavljena imovina postala je poluga za izgradnju socijalizma.

Navedena regulativa imala je polazište u Ustavu FNRJ, koji se, kao i znatan broj zakona donesenih između svibnja 1945. i travnja 1948., oslanjao na sovjetska pravna rješenja. Doktrina marksizma-lenjinizma i vizija svjetske proleterske revolucije činile su ideološki okvir jugoslavenskoga partijskog vodstva, a metode djelovanja prokušane u boljševičkoj odnosno staljinističkoj praksi u Sovjetskom Savezu bile su politički i metodološki uzor za izgradnju novoga poretka u FNRJ do kraja 40-ih godina.²⁰ Čvrsta vjera u izgradnju socijalizma po sovjetskom uzoru i uz sovjetsku pomoć bila je nit vodilja jugoslavenskih komunista i pri stvaranju Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ.²¹

Premda je vodstvo KPJ ortodoksno provodilo *sovjeticizaciju*²², istodobno je pokazivalo samouvjerenost u provedbi socijalne revolucije, odnosno u izgradnji socijalizma, te je zagovaralo donekle ravnopravan stav prema partijskom vodstvu u Moskvi.²³ To se ubrzo pokazalo kamenom spoticanja u bilateralnim odnosima te je dovelo do ključnih političkih promjena. Reakcije iz Moskve bile su motivirane prije svega emancipiranim i radikalnim vanjskopolitičkim djelovanjem FNRJ u neposrednom poraću, iza čega su stajale ambicije vodstva KPJ za preuzimanje aktivne uloge u širenju proleterske revolucije na balkanske zemlje, jačanje utjecaja Jugoslavije u regiji te demonstraciju snage prema

¹⁹ Usp. MATIČKA, „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji”, 142-148.

²⁰ BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 221-222. Usp. KAŠIĆ, „Marksizam-lenjinizam i KPJ 1945-1950.”, 141-214; KAŠIĆ, „Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945. – 1948.)”, 243-260.

²¹ DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 81-83. Usp. RUSINOW, *The Yugoslav experiment*, 41.

²² Pod pojmom *sovjeticizacija* na ovome se mjestu podrazumijeva dobrovoljno preuzimanje sovjetskoga modela upravljanja državom i privredom radi socijalističke preobrazbe društva, provedeno inicijativom jugoslavenskoga partijskog i državnog rukovodstva. O *sovjeticizaciji* u kontekstu nametanja sovjetske vlasti u zemljama srednje i istočne Europe u godinama po okončanju Drugoga svjetskog rata vidi: BEREND, *Central and Eastern Europe 1944-1993*, 36-38.

²³ BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 293; ARNASON, „Communism and Modernity”, 89 (bilj. 5). Samouvjerenost vodstva KPJ proizlazila je iz činjenice da je Partija, na čelu s Josipom Brozom Titom, u Drugom svjetskom ratu predvodila i organizirala narodni antifašistički oružani ustanak (Narodnooslobodilačku borbu) na prostoru nekadašnje Kraljevine Jugoslavije. Zasluge vodstva KPJ za oslobađanje okupirane zemlje, Titov ugled u narodu i snaga partizanske vojske pred kraj rata bili su odlučujući za poratno preuzimanje vlasti i početak provedbe socijalne revolucije. To nije bio slučaj s drugim zemljama srednje i istočne Europe, gdje je sloboda bila izborna uz pomoć Crvene armije, a narodna demokracija uvedena je izravnim sovjetskim utjecajem. O aspektima sovjetskoga utjecaja u FNRJ te o odnosu vrha KPJ sa sovjetskim partijskim i državnim rukovodstvom vidi i dijelove poglavlja u: KARDELJ, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije*.

„imperijalističkim” silama.²⁴ Takav pristup zaoštavao je odnose sa Zapadom i doprinio pojačavanju hladnoratovskih silnica, što tada nije odgovaralo Sovjetskom Savezu, prema kojem je usmjeravana odgovornost za jugoslavenske vanjskopolitičke aktivnosti.

Nezadovoljstvo u Moskvi raslo je tijekom 1947. zbog ignoriranja zahtjeva vodstvu KPJ da prekine pomagati komunistima u građanskom ratu u Grčkoj, jačanja jugoslavenskoga utjecaja u Albaniji te približavanja FNRJ i Bugarske bez sovjetskoga blagoslova. Pojačanim pritiscima na CK KPJ, poput odgađanja potpisivanja trgovinskoga ugovora s Jugoslavijom za 1948. i sporazuma o naoružavanju te odbijanja prijedloga jugoslavenske delegacije u Moskvi vezanih za intenzivniju ekonomsku suradnju i pomoć FNRJ, Sovjetski Savez nastojao je pacificirati i zauzdati jugoslavensko partijsko i državno vodstvo te uspostaviti kontrolu nad njim. Uslijedilo je povlačenje sovjetskih civilnih stručnjaka, vojnih savjetnika i instruktora iz Jugoslavije, što je najavilo politički lom.²⁵ U prvom tromjesečju 1948. jugoslavenskom partijskom vodstvu bilo je jasno da su odnosi između FNRJ i Sovjetskoga Saveza „došli u ćorsokak”.²⁶ Nakon pisama kritike s vrha Svesavezne komunističke partije (boljševika) upućenih vodstvu KPJ u proljeće 1948. zbog navodnoga skretanja s puta izgradnje socijalizma i stvaranja protusovjetskoga ozračja, potkraj lipnja te godine uslijedila je javna osuda jugoslavenskoga rukovodstva za ideološko zastranjivanje, upućena od Informacijskoga biroa komunističkih i radničkih partija (Informbiro).²⁷

Nastupile su drastične promjene u odnosima dviju partija i država, kao i u odnosima FNRJ i zemalja narodne demokracije u srednjoj i istočnoj Europi. To je značilo političku izolaciju i ekonomsku blokadu FNRJ od donedavnih saveznika u hladnoratovskome nadmetanju. Moskva je bila uvjerenjena da će političke i ekonomske mjere slomiti FNRJ, odnosno doprinijeti promjeni na vrhu KPJ te rezultirati pokoravanjem i asimiliranjem Jugoslavije u socijali-

²⁴ BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 40-54; BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 291-292. Izvore i drugu literaturu o uzrocima sukoba vidi u: PREVIŠIĆ, *Povijest Golog otoka*, 558 (bilj. 15). Po Ivi Bancu, geneza heterogenih političkih stavova Staljina i Tita datira iz vremena početka Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji, a povezana je sa sovjetskim zagovorom održavanja komunikacije s jugoslavenskom kraljevskom vladom u egzilu te s različitim pristupima strategiji oružane borbe i javnoj afirmaciji ideja proleterijske revolucije. Vidi: BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 20-31.

²⁵ Zapisnik sjednice Politbiroa CK KPJ 1. 3. 1948., u: PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbiroa*, 236-247. Usp. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 54; BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 213.

²⁶ PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbiroa*, 236.

²⁷ Sastanku Informbiroa u Bukureštu 21. lipnja 1948. prethodila je internacionalizacija sukoba Svesavezne komunističke partije (boljševika) i KPJ na Staljinovu inicijativu, da bi se pojačao pritisak i legalizirao obračun s vodstvom KPJ. Do sastanka u Bukureštu Staljinove stavove pismima su podržali vrh mađarske i bugarske komunističke partije. Vidi: PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbiroa*, 662 (bilj. 730).

stički lager pod sovjetskom dominacijom.²⁸ Premda je u nametnutom procesu raskida s dotadašnjom praksom izgradnje socijalizma po sovjetskom uzoru, i uz sovjetsku podršku (koja je bila više interesna i načelna nego nesebična i konkretna), u pitanje bila dovedena sama održivost Jugoslavije na čelu s Josipom Brozom i tadašnjim sastavom CK KPJ, za FNRJ su događaji iz lipnja 1948. postali katalizator političkoga i društvenoga razvoja.

Petogodišnji plan i (re)organizacija sustava upravljanja državnim privrednim poduzećima u FNRJ od 1947. do 1952. godine

Od početka 1947. do kraja 1951. izgradnja socijalističkoga društva u Jugoslaviji oslanjala se na realizaciju ciljeva određenih Zakonom o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ.²⁹ Ciljevi prve jugoslavenske petoljetke potvrđuju da je riječ o političkom projektu s ideološkom pozadinom u koji su bili ugrađeni temelji doktrine marksizma-lenjinizma, pri čemu je i ekonomska komponenta služila društvenoj preobrazbi.³⁰ Provedbom Petogodišnjega plana FNRJ se trebala preobraziti u industrijski razvijeno socijalističko društvo primjenjujući modernizacijski model sovjetskoga tipa, koji je u osnovi slijedio zapadnoeuropski obrazac tehnološkoga razvoja s prijelaza stoljeća, ali su ključne uloge u ubrzanju industrijalizaciji imale Partija i država.³¹ To je podrazumijevalo elektrifikaciju i izgradnju teške industrije kao temelja privrednoga razvoja, ekonomske emancipacije od kapitalističkoga Zapada i veće sposobnosti zemlje za obranu.³²

Petogodišnjim planom razvitka narodne privrede FNRJ do 1951. bio je planiran višestruki rast vrijednosti proizvodnje u pojedinim granama

²⁸ BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 55, 127; BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 291-293.

²⁹ Premda je zakonski prijedlog o provedbi prve jugoslavenske petoljetke u Narodnoj skupštini prihvaćen 28. travnja 1947., članak 44. Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951. definirao je početak provedbe Plana danom 1. siječnja 1947.

³⁰ „Ekspoze predsjednika Savezne planske komisije Andrije Hebranga”, u: *Petogodišnji plan razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (dalje: *Petogodišnji plan FNRJ*), 24, 37-38; „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951.”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 64-69. Usp. Referat Borisa Kidriča s konferencije održane u Privrednom savjetu Vlade FNRJ 19. 7. 1946., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 75-76; BROZ, *Izgradnja nove Jugoslavije*, 313-319.

³¹ BEREND, *Decades of Crisis*, 214-219; BEREND, *Central and Eastern Europe 1944-1993*, 79-82. O industrijalizaciji u Sovjetskom Savezu također vidi uvodni esej urednika i radove Sheile Fitzpatrick, Stephena Kotkina, Roberta Williama Daviesa i Moshe Lewina u: ROSENBERG, SIEGELBAUM, *Social dimensions of Soviet industrialization*.

³² „Ekspoze predsjednika Savezne planske komisije Andrije Hebranga”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 24.

energetike i industrije u odnosu na referentnu predratnu 1939. godinu.³³ Do okončanja Plana vrijednost proizvodnje ugljena valjalo je povećati 250%, a električne energije 400%.³⁴ Predviđeni rast vrijednosti proizvodnje u crnoj metalurgiji iznosio je 344%, u obojenoj metalurgiji 157%, u metaloprerađivačkoj industriji 688%, u elektroindustriji 1000%, u kemijskoj industriji 911%, a u industriji građevnoga materijala 813%.³⁵

Četverostruko povećanje proizvodnje električne energije namjeravalo se ostvariti izgradnjom elektrana, osobito hidroelektrana, a za rast industrijskoga potencijala zemlje bilo je potrebno graditi nove tvornice te rekonstrukcijama i dogradnjama povećati kapacitete postojećih pogona. Uz kapitalne investicije u industrijske građevine, strojeve i opremu, za postizanje ciljeva petoljetke nužno je bilo osuvremeniti tehnološke postupke i mehanizirati proizvodne procese, specijalizirati tvornice, usvojiti proizvodnju niza industrijskih produkata koji su se dotad isključivo uvozili te primijeniti nove metode rada i školovati kadrove.³⁶

Petogodišnji plan razvitka narodne privrede u Jugoslaviji provodio se od 1947. na saveznoj razini, na razini narodnih republika te na lokalnoj razini, pri čemu su investicije saveznoga značaja bile prioritetne. Povećanje ukupne vrijednosti industrijske proizvodnje na području NRH u posljednjoj godini realizacije Petogodišnjega plana procijenjeno je na 452% u odnosu na 1939. godinu, pri čemu je udio proizvodnje poduzeća općedržavnoga (saveznog) značaja u tom rastu iznosio 43,4%.³⁷ U osnovnom planu proizvodnje narodnih republika, odnosno u projekciji realizacije industrijske proizvodnje po količinama na razini federacije, NRH je do kraja 1951. u teškoj industriji trebala prednjačiti u proizvodnji parnih kotlova te uređaja za rudnike i tvornice, a znatno participirati u proizvodnji dizalica.³⁸ U projekcijama proizvodnje električne energije do 1951. godine NRH je trebala povisiti proizvodnju do količine koja je odgovarala gotovo četvrtini ukupno predviđenih potreba rudarstva, industrije, željeznice, poljoprivrede, kućanstava i ostalih potrošača u FNRJ.³⁹

³³ U osnovnim zadacima Petogodišnjega plana bilo je zacrtano dvostruko premašivanje ukupne proizvodnje Jugoslavije u odnosu na predratnu 1939. godinu te povećanje udjela industrijske proizvodnje u ukupnoj proizvodnji sa 45% (1939.) na 64% (1951.). Pritom je vrijednost industrijske proizvodnje 1951. trebala porasti pet puta u odnosu na 1939. godinu. Za likvidaciju privredne i tehničke zaostalosti, odnosno industrijalizaciju i elektrifikaciju zemlje bile su predviđene investicije u iznosu od 120 milijardi dinara, a ukupne investicije tijekom provedbe Petogodišnjega plana bile su procijenjene na 278,3 milijardi dinara.

³⁴ „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951.”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 70.

³⁵ *Isto*.

³⁶ *Isto*, 74-75.

³⁷ „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Narodne Republike Hrvatske u godinama 1947. – 1951.”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 212-213.

³⁸ „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951.”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 125-126.

³⁹ *Isto*, 115.

Već je primjena Osnovnoga zakona o državnim privrednim poduzećima (1946.) podrazumijevala izgradnju sustava u kojem državna administracija upravlja privredom, što je značilo formiranje administrativno-operativnih rukovoditelja (AOR) koji su bili zaduženi za pojedina poduzeća. Ti su rukovoditelji dobili ovlasti za nadzor i operativno upravljanje poduzećima, poput izrade pravila i organizacije rada, izrade plana proizvodnje, financijskoga plana te zadataka obnove, izgradnje i razvoja poduzeća.⁴⁰ U hijerarhijskom ustroju postojala su poduzeća općedržavnoga, republičkoga, pokrajinskoga, oblasnoga i lokalnoga značaja kojima su upravljali AOR-i odgovarajuće razine.⁴¹ Općedržavnim (saveznim) poduzećima, za čije su proizvode bile zainteresirane sve federalne jedinice, upravljala je Vlada FNRJ preko generalnih i glavnih direkcija Ministarstva industrije i Ministarstva rudarstva, osnovanih tijekom prve polovine 1947. godine.⁴² U prvoj godini petoljetke teška industrija nije bila organizirana kao zaseban resor, ali je to učinjeno početkom 1948. godine. Preustrojem državne uprave u siječnju 1948. poslovi teške industrije izdvojeni su iz Ministarstva rudarstva i ukinutoga Ministarstva industrije te objedinjeni u nadležnosti novoutemeljenoga Ministarstva teške industrije Vlade FNRJ (MTI FNRJ), unutar kojega je sredinom veljače 1948. počelo djelovati sedam direkcija.⁴³

Pod upravom Generalne direkcije savezne metalne industrije, koja je bila utemeljena potkraj siječnja 1947. pri Ministarstvu industrije FNRJ, a nakon preustroja državne uprave početkom 1948. postala dijelom MTI-ja FNRJ, poslovala su 23 poduzeća, od kojih sedam u NRH.⁴⁴ Riječ je o tvornici alatnih strojeva i ljevaonici *Prvomajska* u Zagrebu, Osječkoj ljevaonici *OLT*, industriji vagona, lokomotiva, strojeva i mostova *Đuro Đaković* u Slavanskom Brodu, Tvornici parnih kotlova u Zagrebu, tvornici uređaja za kemijsku i prehran-

⁴⁰ „Obrazloženje Osnovnog zakona o državnim privrednim preduzećima”, *Borba* (Beograd), 20. 7. 1946., 4.

⁴¹ DOBRIVOJEVIĆ, *Selo i grad*, 79-80. O ustroju tijela za planiranje na saveznoj, republičkoj i lokalnoj razini vidi: ПАКОЊАЦ, „Почеци привредног планирања у Југославији 1946. године”, 165-171.

⁴² Osnivanju generalnih i glavnih direkcija pri Ministarstvu industrije i Ministarstvu rudarstva FNRJ prethodilo je ustrojavanje glavnih i saveznih uprava za poduzeća saveznoga značaja, što je bilo provedeno od svibnja do kraja srpnja 1946. godine. O mehanizmu sustava centraliziranoga upravljanja i ulozu poduzeća vidi: BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 231-236.

⁴³ „Reorganizacija i rekonstrukcija Savezne vlade”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske* (Zagreb), 9. 1. 1948., 1. Uredbom o generalnim i glavnim direkcijama objavljenom u *Službenom listu FNRJ* 14. veljače 1948. propisane su direkcije unutar Ministarstva teške industrije Vlade FNRJ: Generalna direkcija savezne metalne industrije, Generalna direkcija savezne industrije cementa, Glavna direkcija savezne industrije motora, Glavna direkcija savezne elektroindustrije, Generalna direkcija crne metalurgije, Glavna direkcija za nemetale i Generalna direkcija industrije aluminija i bakra. O ustroju Ministarstva teške industrije Vlade FNRJ vidi: KOSIĆ et al., *Ministarstvo teške industrije Vlade FNRJ*, X.

⁴⁴ DOJČINOVIĆ, *Generalna direkcija savezne metalne industrije Ministarstva teške industrije FNRJ*, VII-VIII.

benu industriju *Jedinstvo* u Zagrebu te poduzećima *Opskrba* i Biro za tehnički projekt iz Zagreba.

Glavna direkcija savezne elektroindustrije također je utemeljena u siječnju 1947. pri Ministarstvu industrije FNRJ, a 1948. prešla je u sastav MTI-ja FNRJ.⁴⁵ Bila je odgovorna za rad 10 saveznih poduzeća iz sektora elektroindustrije, od kojih se pet nalazilo u NRH, odnosno u Zagrebu. Bile su to: tvornica električnih strojeva *Rade Končar*, tvornica izoliranih provodnika i armiranih cijevi *Elka*, Domaća industrija sijalica, Tvornica električnih žarulja te tvornica elektrotehničkih proizvoda *Kontakt*.

U ožujku 1947. pri Ministarstvu rudarstva FNRJ utemeljena je Generalna direkcija crne metalurgije, koja je u veljači 1948. postala dijelom MTI-ja FNRJ. Od kraja 1946. do 1948. u nadležnosti Glavne uprave, odnosno Generalne direkcije crne metalurgije bilo je između devet i 13 poduzeća, uglavnom željezara i rudnika.⁴⁶ Dva poduzeća nalazila su se u NRH: Narodna talionica Caprag (kasnije Željezara Sisak) i Elektro-željezara Šibenik, koja je u proljeće 1948. promijenila AOR prešavši pod nadzor Generalne direkcije aluminijske i bakra MTI-ja FNRJ.

Dakle, od prvoga tromjesečja 1947. do sredine 1950. pod upravom generalnih i glavnih direkcija za metalnu (metaloprerađivačku, op. a.) industriju, elektroindustriju i crnu metalurgiju MTI-ja FNRJ poslovalo je između 40 i 50 poduzeća. Pritom je broj poduzeća teške industrije u Hrvatskoj od općedržavnoga (saveznog) značaja, pod nadzorom navedenih direkcija, varirao između 10 i 14.

Pod utjecajem sukoba s Informbiroom, u namjeri distanciranja od sovjetske prakse, vodstvo KPJ zauzelo je u drugoj polovini 1949. kritičan stav prema ortodoksnom putu izgradnje socijalizma koji je podrazumijevao postojanje centraliziranoga i visoko birokratiziranoga sustava državne planske privrede te je počelo razvijati model radničkoga samoupravljanja privredom na načelima marksizma-lenjinizma.⁴⁷ Presudan je utjecaj imala politička odluka da se ide „ka decentralizaciji operative”, odnosno prepuštanju dijela privredne operative republikama, pokrajinama i drugim nižim razinama.⁴⁸ Zbog toga je bilo potrebno pronaći i prikladnije „forme” državnoga sustava za upravljanje privredom. Boris Kidrič naglašavao je da bi savjeti ministara mogli „raspolagati mnogo gipkijim i mnogo manje birokratskim aparatom nego što raspoložu sadašnja [savezna, op. a.] ministarstva”, a njihov bi se ustroj mogao svesti

⁴⁵ *Glavna direkcija savezne elektroindustrije*, VII-VIII.

⁴⁶ KATANIĆ et al., *Generalna direkcija za crnu metalurgiju Vlade FNRJ*, X-XI.

⁴⁷ U Privrednom savjetu Vlade FNRJ, kojim je predsjedao Boris Kidrič, rasprave o potrebi ukidanja birokratskoga centralizma počele su u rujnu 1949., a tada su formirane i komisije za reorganizaciju privrednoga aparata. Vidi: Zapisnik sjednice Privrednog savjeta Vlade FNRJ 19. 9. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 2, 480-485 i d. Usp. HORVAT, „Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period”, 75-77.

⁴⁸ „Ekspoze druga Borisa Kidriča o reorganizaciji u upravljanju privredom”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 9. 2. 1950., 2.

na „operativnu evidenciju, na dispečerstvo i na manji analitičko-planski sektor”.⁴⁹ Stoga su tijekom 1950. umjesto saveznih ministarstava, koja su ukidana, formirani s jedne strane savjeti, a s druge strane nove generalne direkcije. Pritom generalne direkcije više nisu trebale imati funkciju AOR-a u nekadašnjem značenju te sintagme, nego „u suštini predstavljaju objedinjenje poduzeća, tj. višu formu privrednog udruženja”.⁵⁰ Usporedo su poduzeća prelazila iz savezne u nadležnost republika, odnosno pod lokalnu upravu.

Donošenje Osnovnoga zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva krajem lipnja 1950. označilo je formalni kraj centralizma i novi smjer društvenoga razvoja FNRJ. U procesima preustroja u duhu radničkoga samoupravljanja koji su prethodili donošenju navedenoga zakona, u veljači 1950. ukinuta su savezna ministarstva rudarstva i elektroprivrede, u travnju ministarstva poljoprivrede, šumarstva, lake industrije, građevina, trgovine i opskrbe te državnih nabavki, a u lipnju teške industrije.⁵¹

Tijekom lipnja i srpnja 1950. ukinute su generalne i glavne direkcije u nadležnosti MTI-ja FNRJ, a ovlasti direkcija nad poslovanjem saveznih poduzeća prenesene su na druga tijela državne uprave, odnosno na tijela vlada narodnih republika.⁵² Rukovođenje poslovima strojogradnje i crne metalurgije iz savezne nadležnosti te koordinaciju djelatnosti republičkih organa zaduženih za te poslove preuzeo je novoutemeljeni Savjet za mašingradnju Vlade FNRJ.⁵³ Istodobno su utemeljene dvije direkcije (Generalna direkcija za mašingradnju i Generalna direkcija za crnu metalurgiju) kao neposredni organi Vlade FNRJ za upravljanje poduzećima saveznoga značaja u sektorima strojogradnje i crne metalurgije. Početkom travnja 1951. i te su direkcije ukinute, a poslovi iz njihove nadležnosti prethodno su preneseni na vlade narodnih republika.⁵⁴ Tijekom 1950. i 1951. nadzor nad poslovanjem nekadašnjih poduzeća teške industrije općedržavnoga (saveznog) značaja preuzimale su republičke direkcije

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ „Govor druga Borisa Kidriča o reorganizaciji državne uprave privredom”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 29. 6. 1950., 1.

⁵¹ „Ukinuta su savezna ministarstva rudarstva i elektroprivrede, a osnovani su Komitet za elektroprivredu, Komitet za ugalj, Komitet za nemetale, Generalna direkcija za metalurgiju, Generalna direkcija za naftu i Savjet za energetiku i ekstraktivnu industriju”, *Borba* (Zagreb), 8. 2. 1950., 1; „Ukinuta su savezna ministarstva poljoprivrede, šumarstva, lake industrije, građevina, trgovine i snabdijevanja i državnih nabavki”, *Borba* (Zagreb), 12. 4. 1950., 1; „Osniva se Savjet za mašingradnju Vlade FNRJ”, *Borba* (Zagreb), 13. 6. 1950., 1.

⁵² „Ukaz o ukidanju Ministarstva teške industrije Vlade FNRJ i o osnivanju Saveta za mašingradnju Vlade FNRJ, Generalne direkcije za mašingradnju i Generalne direkcije za crnu metalurgiju Vlade FNRJ”, *Službeni list FNRJ* (Beograd), 14. 6. 1950., 737; „Uredba o ukidanju generalnih i glavnih direkcija koje su bile u nadležnosti Ministarstva teške industrije FNRJ”, *Službeni list FNRJ*, 2. 8. 1950., 841.

⁵³ DŽELEBDŽIĆ, *Savet za mašingradnju Vlade FNRJ*, VII; KOSIĆ et al., *Ministarstvo teške industrije Vlade FNRJ*, X-XI.

⁵⁴ „Ukaz o reorganizaciji Vlade FNRJ”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 7. 4. 1951., 1-2. Usp. KATANIĆ et al., *Generalna direkcija za crnu metalurgiju Vlade FNRJ*, XI.

za strojogradnju i za crnu metalurgiju, a potom su poduzeća (u kojima su već bili formirani radnički savjeti) predavana lokalnoj upravi.⁵⁵

Posljedice ekonomske blokade na izgradnju i razvoj jugoslavenske teške industrije

Premda je Politbiro CK KPJ zastupao stav da „Petogodišnji plan nije preteran”, i prije donošenja Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ bilo je jasno da provedba ciljeva neće teći glatko, osobito u sektoru teške industrije.⁵⁶ Realizacija Plana temeljila se na uvozu određenih sirovina, opreme i tehnologija iz Sovjetskoga Saveza i zemalja narodne demokracije te na nabavkama preko reparacija, što je bilo nužno za pokretanje i razvoj domaće industrijske proizvodnje. Već na početku provedbe Plana nedostajalo je ključnih sirovina i energenata za ubranu elektrifikaciju i industrijalizaciju, proizvodnja cementa nije bila dovoljna za pokrivanje rastućih potreba FNRJ, a uvoz strojeva i tehnologije koji se nastojao kompenzirati izvozom pokazao se teže izvedivim od inicijalnih pretpostavki.⁵⁷ Postojali su problemi u koordinaciji rada na razini saveznih, republičkih i lokalnih poduzeća, odnosno njima nadređenih AOR-a, te na razini saveznih i republičkih ministarstava, što se odražavalo nepostojanjem zajedničkih ažurnih evidencija o nabavi i potrošnji sirovina, materijala, opreme i strojeva.⁵⁸ Zbog istodobne masovne izgradnje objekata različite namjene i forsiranja rasta industrijske proizvodnje, ali i zbog demografskih gubitaka radno sposobnoga stanovništva u Drugom svjetskom ratu, pojavili su se problemi nedostatka kvalificiranih radnika na gradilištima i u industriji te manjka koordinacije u raspodjeli radnika između saveznih i republičkih poduzeća.⁵⁹ No, realizacija ciljeva prve jugoslavenske petoljetke ozbiljno je došla u pitanje u kasno ljeto 1948. godine.

⁵⁵ Primjerice, Tvornica električnih strojeva „Rade Končar” u Zagrebu poslovala je pod AOR-om Glavne direkcije savezne elektroindustrije MTI-ja FNRJ do lipnja 1950., kad je prešla u nadležnost Generalne direkcije za mašinogradnju Vlade FNRJ. Od travnja 1951. poduzeću je bila nadređena Generalna direkcija za mašinogradnju NRH, a od prosinca 1952. nadležni rukovoditelj bio je Narodni odbor grada Zagreba. Vidi: BOSANAC et al., *1946-1956. Rade Končar*, 13.

⁵⁶ Zapisnik sjednice Privrednog savjeta 18. 7. 1946., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 67-72; Zapisnik sjednice Politbira CK KPJ 11. 4. 1947., u: PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbira*, 196. Usp. DOBRIVOJEVIĆ, „Industrijalizacija kao imperativ”, 23-30.

⁵⁷ Zapisnik sjednice Politbira CK KPJ 11. 4. 1947., u: PETRANOVIĆ, *Zapisnici sa sednica Politbira*, 197, 201.

⁵⁸ Zapisnik s konferencije ministara industrije svih narodnih republika FNRJ 2. 6. 1948., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 289-314.

⁵⁹ Zapisnik s konferencije u Privrednom savjetu po pitanju radne snage 6. 8. 1948., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 363; Zapisnik s konferencije u Privrednom savjetu po pitanju radne snage 8. 8. 1948., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 371-375.

Sredinom rujna 1948. javnost i medije u FNRJ zaokupila su uhićenja jugoslavenskih učenika u privredi koji su boravili na školovanju u Čehoslovačkoj. Prema izvještajima novinsko-informativne agencije Tanjug, uhićenjima su prethodili agitacija i pokušaji političkoga manipuliranja učenicima i njihovim odgojiteljima korištenjem argumenata na tragu onih iz lipanjske rezolucije Informbiroa, a zatim je uslijedilo njihovo prisilno zadržavanje u Čehoslovačkoj.⁶⁰ Riječ je bila o ukupno oko dvije tisuće učenika, koje se nastojalo prisiliti da se izjasne protiv vodstva KPJ te ih spriječiti u povratku u Jugoslaviju. Politički motivirani pritisci i onemogućavanje povratka osposobljenih mladih radnika, važnih za provedbu jugoslavenske petoljetke, jasan su pokazatelj neprijateljstva donedavnoga saveznika. U posljednjem tjednu rujna većina učenika ipak se vratila u Jugoslaviju vlakovima preko Mađarske, gdje su u tranzitu također bili izloženi neugodnostima.⁶¹

Gotovo istodobno u jugoslavenskim medijima pojavile su se informacije o problemima u realizaciji ciljeva Petogodišnjega plana. Na konferenciji direktora i glavnih inženjera poduzeća teške industrije održanoj u Beogradu u drugoj polovini rujna 1948. ministar teške industrije FNRJ Franc Leskošek otvoreno je govorio o poteškoćama u ispunjavanju Plana zbog otežane nabave sirovina i materijala za industrijsku proizvodnju.⁶² Dijelom je razlog bio u povećanim potrebama za različitim sirovinama i materijalom zbog porasta intenziteta građevinske djelatnosti i industrijske proizvodnje, ali kao glavni uzrok problema Leskošek je izdvojio zastoje u uvozu iz istočne Europe. Konferencija je imala obilježja koordinacijskoga sastanka s odgovornim osobama u poduzećima teške industrije saveznoga značaja, koje je ministar nastojao pripremiti za nadolazeće poteškoće i ekonomske pritiske. Leskošek je od direktora poduzeća očekivao veću inventivnost i odlučnost u savladavanju problema u proizvodnji te ispunjavanje planskih zadataka.⁶³ Iznio je niz nedostataka u radu rukovoditelja poduzeća, poteškoće s osiguravanjem stalnih radnika, nepostojanje koordinacije između direkcija i Ministarstva te druge prigovore organizacijske prirode. U nemogućnosti utjecaja na ključne probleme uzrokovane otežanom nabavom sirovina, materijala i tehnologija iz inozemstva, Leskošekov govor može se objasniti kao pokušaj forsiranja organizacijskih poboljšanja sustava odozgo da bi se maksimalnim ulaganjem unutarnjih sna-

⁶⁰ „Čehoslovačke vlasti prisiljavaju jugoslavenske učenike u privredi da ostanu u Čehoslovačkoj”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 17. 9. 1948., 1; „Čehoslovačke vlasti nastoje terorom i nasiljem da zadrže jugoslavenske učenike u privredi”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 19. 9. 1948., 2.

⁶¹ „Nasilje mađarske policije nad jugoslavenskim omladincima koji putuju u domovinu”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 23. 9. 1948., 1; „Veliki miting u Novom Sadu povodom dočeka naših omladinaca iz Čehoslovačke”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 24. 9. 1948., 1.

⁶² „Mi moramo da izgrađujemo tešku industriju brže nego što to postavlja Petogodišnji plan da bi stvorili osnovu za izgradnju ostalih grana industrije i rekonstrukciju poljoprivrede”, *Borba* (Zagreb), 19. 9. 1948., 1.

⁶³ *Isto*.

ga umanjili negativni učinci nametnute ekonomske blokade te bezuvjetno ispunili planski zadaci.

Do kraja 1948. bilo je jasno da se na narudžbe iz Sovjetskoga Saveza i zemalja narodne demokracije ne može računati: od 22.000 tona naručene robe u toj godini bilo je isporučeno 7000 tona, tek nešto više od 30%.⁶⁴

U debati o proračunu za nadolazeću godinu na zajedničkoj sjednici Saveznoga vijeća i Vijeća naroda Narodne skupštine FNRJ 28. prosinca 1948. Boris Kidrič argumentirao je opravdanost planiranja u FNRJ. Koristeći se statističkim pokazateljima, demantirao je prigovore kritičara „iz redova Informbiroa” da se jugoslavensko vodstvo „zatrčalo” s provedbom petoljetke te da su zbog „nacionalizma, avanturizma, autarhizma i drugih sličnih ‘vrlina’ uspeh 1948. godine preplanirali, a sada, pod udarcima stvarnosti, došli k pameti i počeli pomalo popuštati, znači u stvari odricati se Petogodišnjeg plana”.⁶⁵

Kidrič je bio odlučan u tvrdnji da je cjelokupni plan industrijske proizvodnje „blagodareći zalaganju naše herojske radničke klase i pravilnoj liniji CK naše Partije i vlade pobedonosno [...] ispunjen – uprkos nepredviđenih teškoća, koje su se pojavile bez naše krivice, a protiv osnovnih interesa – ne ‘Titove klike’, nego naših naroda”.⁶⁶ Prihvatio je da je bilo podbacivanja u onim granama teške industrije „gdje nam se prave smetnje u inostranstvu koje normalni ljudski mozak ne bi očekivao”.⁶⁷ Kao uzrok podbacivanja automobilske industrije naveo je to „što nam čehoslovačka preduzeća, usprkos ugovorima, podvlačim ugovorima, redovno i uredno nisu liferovala one sastavne delove za kamione koje ove godine nismo još sami izrađivali. Po vrednosti smo dobili 75%, po količini 72%, a po asortimanu jedva – verovali ili ne – 25% ugovorenog materijala. [...] Ko je ranije uopšte mogao misliti da čehoslovačka preduzeća tako uporno, ne će liferovati ugovorene sastavne delove?”⁶⁸ Uzrok neispunjavanja plana u rudarstvu također je bio egzogen – opstrukcije isporuka narudžbi opreme i strojeva iz inozemstva: „Činjenice govore da smo ugovorene bušaće garniture dobili bez motora, usled čega su bile neupotrebive. Činjenice govore, dalje, da nam nije bilo omogućeno da sklopimo ugovor za motore uprkos tome što nam je to bilo obećano.”⁶⁹

Na tragu Kidričevih argumenata u Narodnoj skupštini nastavio je govoriti ministar teške industrije Leskošek, nabrajajući primjere opstrukcija narudžbi iz zemalja narodne demokracije. Naveo je produžetak rokova isporuke materijala, strojeva i opreme iz Poljske za godinu dana, odbijanje narudžbi u Čehoslovačkoj uz argument prekapacitiranosti tvornica, nuđenje roka

⁶⁴ „Pretnes prijedloga općedržavnog budžeta za 1949. godinu: Govor ministra teške industrije Franca Leskoška”, *Borba* (Zagreb), 29. 12. 1948., 3.

⁶⁵ „Pretnes prijedloga općedržavnog budžeta za 1949. godinu: Ekspoze predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije Borisa Kidriča”, *Borba* (Zagreb), 29. 12. 1948., 1.

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ *Isto.*

⁶⁸ *Isto.*

⁶⁹ *Isto.*

isporuke tražene robe za 36 mjeseci ili duže te neisporučivanje ugovorene robe.⁷⁰ Dodao je i odbijanje narudžbi u Mađarskoj uz argument prekapacitiranosti tvornica te istovremeno povećanje cijena određenih proizvoda do 40% iznad cijena na svjetskom tržištu. Roba predviđena za isporuku FNRJ reparacijama iz Mađarske bila je isporučena djelomično ili uopće nije isporučivana, što je uzrokovalo zastoje u kapitalnoj izgradnji industrijskih postrojenja, zastoje u proizvodnji ili nemogućnost početka proizvodnje u domaćim tvornicama koje su se oslanjale na uvozni materijal i opremu.⁷¹ Leskošek je zaključio da je „neurednom” isporukom robe iz reparacija crna metalurgija FNRJ izgubila „6000 tona konstrukcija i instalacija” procijenjene vrijednosti 20 milijuna dinara.⁷² Unatoč ugovorenim narudžbama materijala, strojeva i tehnologije vrijednosti više stotina milijuna dinara iz Mađarske i Čehoslovačke, FNRJ je 1948. bila prisiljena stornirati ugovore „zbog dugih rokova i ostalih nemogućih tehničkih uvjeta kao i pretjeranih cijena koje se traže” te robu nabavljati na svjetskom tržištu ili započeti razvoj vlastitih proizvoda i ubrzano usvojiti njihovu serijsku proizvodnju.

Opseg ekonomske štete proizašle iz jednostranoga oslanjanja na investicijske nabavke opreme i tehnologije iz Sovjetskoga Saveza i zemalja narodne demokracije postao je još jasniji u prosincu 1949. godine. Nekadašnji saveznici Jugoslaviji su isporučili robu u vrijednosti od 815,5 milijuna dinara od ugovorenih nabavki ukupno vrijednih više od 20 milijardi dinara.⁷³ Realizacijom tih ugovora FNRJ je trebala osigurati uređaje i opremu za termoelektrane, hidroelektrane, rudarsku opremu, većinu garnitura za bušenje namijenjenih eksploataciji nafte, kompletan metalurški kombinat, tvornicu traktora, postrojenja za aluminijski kombinat, postrojenja za niz tvornica kemijske industrije, lake industrije i drugih privrednih grana.

U posljednjim danima 1949. Kidrič je pred zastupnicima u Narodnoj skupštini naglasio da su ekonomskom blokadom „rukovodioci SSSR-a” namjeravali spriječiti realizaciju Petogodišnjega plana, koji je bio „neophodan materijalni uslov za izgradnju socijalizma” u FNRJ, „što bi međunarodnom radničkom pokretu i progresivnom svetu uopšte trebalo da potvrdi tobože marksističku tezu da naša zemlja ne može da izgradi socijalizam a da se ne podvrgne ruskoj političkoj i privrednoj hegemoniji”.⁷⁴

Ispunjavanje ciljeva Petogodišnjega plana postalo je 1948. egzistencijalno pitanje za Josipa Broza i Politbiro CK KPJ, koji su uspjesima u provedbi petoljetke trebali dokazati sposobnost vrha Partije da zemlju vodi ispravnim putem socijalističkoga razvoja. Sposobnost je valjalo dokazati ne samo vodstvu

⁷⁰ „Pretnes prijedloga općedržavnog budžeta za 1949. godinu: Govor ministra teške industrije Franca Leskoška”, *Borba* (Zagreb), 29. 12. 1948., 3.

⁷¹ *Isto*, 4.

⁷² *Isto*.

⁷³ „Ekspoze predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije druga Borisa Kidriča”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 27. 12. 1949., 2.

⁷⁴ *Isto*.

prve zemlje socijalizma, nego vlastitome narodu i bivšim drugovima koji nakon raskola nisu stali na stranu Tita i Politbiroa, ali i prikrivenim *ibeovcima* i skepticima u vojnim i državnim strukturama.⁷⁵ Do zatopljenja političkih odnosa sa Zapadom te prihvaćanja ekonomske i vojne pomoći Sjedinjenih Američkih Država i nekih zapadnoeuropskih zemalja početkom 50-ih godina Jugoslavija se mogla uzdati jedino u vlastite snage.⁷⁶ Stoga su 1948. i 1949. bile ključne godine za provođenje Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ, ali i za opstanak vodstva KPJ.⁷⁷

Od početka 1949. pristupilo se redukciji plana investicija i reorganizaciji provedbe kapitalne izgradnje. Nakon Rezolucije Informbiroa povećao se rizik od vojne intervencije Sovjetskoga Saveza i satelitskih zemalja u FNRJ, pa su znatno rasla ulaganja u obranu, na što se nije računalo pri izradi prijedloga Petogodišnjega plana 1947. godine. Da bi se zadržala planirana ulaganja u ključna postrojenja teške industrije i rudarstva, koja su činila okosnicu petoljetke, smanjene su investicije u prerađivačku industriju, stanogradnju, izgradnju škola i drugih objekata društvenoga standarda.⁷⁸

Na sjednici Privrednoga savjeta Vlade FNRJ 26. ožujka, kojoj je prisustvovala većina ministara savezne vlade, Boris Kidrič konstatirao je da je plan investicija u 1949. godini narastao za 20 milijardi dinara zbog „nediscipline” pojedinih saveznih resora i republika, što je ocijenio nerealnim i neprihvatljivim.⁷⁹ Zaključeno je da postoji „neverovatna raskoš u pogledu površina naročito u teškoj i lakoj industriji” te da se „rasipnički planiraju stvari koje bi bez ikakve štete po produkciju i Petogodišnji plan mogle da se ne grade još ove godine”.⁸⁰ U tu kategoriju uvrštena su, primjerice, skladišta, industrijske prometnice i kanalizacijski sustavi tvornica.

Kidričeve izjave o „nedisciplini” odgovornih organa savezne i republičke razine za planiranje kapitalnih investicija dijelom opovrgavaju drugi povijesni izvori. Primjerice, početkom siječnja 1949. ministar Leskošek uputio je Saveznoj planskoj komisiji dopis s popisom prioriternih objekata, odnosno s prijedlogom redukcije investicija predviđenih za uvrštavanje u plan kapitalne izgradnje savezne teške industrije u 1949., koji je izradilo Odjeljenje

⁷⁵ Usp. BANAC, *Sa Staljinom protiv Tita*, 10-11.

⁷⁶ Usp. TRIPKOVIĆ, „Jugoslavija i Maršalov plan”, 61, 69-70.

⁷⁷ Boris Kidrič ocijenio je 1948. godinu „presudnom za plan” i jednom od „najtežih, najnapornijih godina”. „Pretres prijedloga općedržavnog budžeta za 1949. godinu: Ekspozice predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije Borisa Kidriča”, *Borba* (Zagreb), 29. 12. 1948., 2.

⁷⁸ Zapisnik s konferencije Privrednog savjeta Vlade FNRJ 3. 5. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 2, 97; „Ekspozice predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije druga Borisa Kidriča”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 27. 12. 1949., 3.

⁷⁹ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta po pitanju plana građenja 26. 3. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 833. Vrijednost građevinskih objekata po prijedlozima saveznih resora i narodnih republika povećala se sa 58 na 78 milijardi dinara.

⁸⁰ *Isto*, 834.

za kapitalnu izgradnju MTI-ja FNRJ.⁸¹ Dokument potvrđuje da su na razini MTI-ja planirane investicije za tekuću godinu bile smanjene za više od milijardu dinara u odnosu na izvorno planiranih 11,3 milijarde. To se postiglo „brisanjem” iz plana izgradnje čitavih tvornica i „velikog broja” objekata planiranih unutar tvornica te „radikalnim smanjenjem građevinskih normativa kod kapitalne izgradnje i društvenog standarda” i drugim mjerama.⁸² Navedeni izvor upućuje na aktivan pristup odgovornih tijela državne uprave, ali i na problem održivosti planiranih investicija. Naime, ekonomska blokada onemogućila je dovršetak izgradnje i opremanja te puštanje u rad brojnih tvornica u 1948., pa je bila poremećena dinamika realizacije ciljeva Petogodišnjega plana. Bili su to valjani razlozi za radikalnu redukciju investicija, za usmjereno korištenje materijalnih sredstava i radne snage te za reviziju čitavoga Plana.

Na kraju su saveznim resorima „brisanem” 4 milijarde dinara investicija, što je zajedno s „brisanjima” investicija na razini republika činilo ukupno smanjenje od 16 milijardi dinara.⁸³ Dodatne 4 milijarde dinara ušteda trebalo je ostvariti revizijom projekata za koje je procijenjeno da su „za 20-30% predimenzionirani”.⁸⁴

Dio odgovornosti za „nabujale” investicijske prijedloge Privredni savjet Vlade FNRJ usmjerio je na revizijske komisije Savezne planske komisije i Ministarstva građevina FNRJ. Rad komisija ocijenjen je kao „vrlo slab”, uz konstataciju da je sveden „manje-više na formalističko potvrđivanje projekata” odnosno prijedloga investitora.⁸⁵ Stoga je revizijska komisija Savezne planske komisije kadrovski ojačana, formirane su potkomisije za pojedine resore i donesene odluke o promjeni načina rada.⁸⁶ Revizijske komisije i potkomisije dobile su zadatak sustavno pristupiti reviziji svakoga pojedinog projekta te provoditi „detaljnu analizu u pogledu racionalizacije tehnološkog procesa”.⁸⁷ Iz plana za 1949. valjalo je izbaciti sve ono što još u tekućoj godini nije moglo poslužiti proizvodnji (sve dugoročne investicije, op. a.) te je bilo potrebno provesti „borbu za uštedu materijala” uklanjanjem iz projekata svih „nerealnih

⁸¹ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 135, „Naslovni spiskovi investicionih objekata”, 4. 1. 1949.

⁸² *Isto.*

⁸³ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta po pitanju plana građenja 26. 3. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 834.

⁸⁴ *Isto.*

⁸⁵ Zapisnik sa sastanka održanog 17. 3. 1949. po pitanju plana investicija, u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 804.

⁸⁶ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta po problemima investicija 6. 3. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 721-724.

⁸⁷ *Isto*; Zapisnik sa sastanka održanog 17. 3. 1949. po pitanju plana investicija, u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 804. Formirane su revizijske potkomisije za industriju, elektroprivredu, rudarstvo, poljoprivredu, šumarstvo, melioracije, promet i putove. U organizacijskom i provedbenom smislu zahtijevalo se da se objedini rad revizijskih komisija Savezne planske komisije i Ministarstva građevina FNRJ.

zahteva, neskrupuloznosti investitora itd.”⁸⁸ Primjena novih načela organizacije rada odnosila se i na revizijsku komisiju Ministarstva građevina FNRJ te na revizijske komisije koje su djelovale na razini republika, od kojih se zahtijevalo da povećaju intenzitet suradnje i koordinacije poslova.⁸⁹ K tome, postojala je tendencija povezivanja i integriranja poslova revizije projekata kapitalne izgradnje i s njima povezanih objekata društvenoga standarda na razini Savezne planske komisije i Ministarstva građevina radi povećanja učinkovitosti i uštede vremena.⁹⁰

Plan građevinskih investicija za 1949. godinu podijeljen je na „obavezni općedržavni plan”, u koji je trebalo uvrstiti „sve što je potrebno s obzirom na zadatke Petogodišnjeg plana i sve što je potrebno za proizvodni plan”, te na „susretni plan”, u koji su mogli biti uvršteni objekti s izvjesnom mogućnosti realizacije ako se za njihovu izgradnju osiguraju građevni materijal i radnici.⁹¹ Ostatak je bio višak procijenjene vrijednosti od 20 milijardi dinara, koji je izbačen iz plana investicija.

Savezna planska komisija dobila je zadatak do 5. travnja poslati republikama pročišćeni popis objekata saveznoga značaja za realizaciju u 1949., a cjelokupna revizija građevnoga materijala i radne snage na temelju korigiranih normativa trebala je biti dovršena do sredine toga mjeseca.⁹² Istodobno su republička revizijska tijela trebala dostaviti mišljenja i primjedbe o izgradnji saveznih objekata u 1949., odnosno o eventualnim prebacivanjima investicija u 1950. godinu.⁹³ Obavijesti Savezne planske komisije o reviziji objekata koji su uvršteni u „susretni plan” trebale su biti upućene republikama do datuma koji bi omogućio da realizacija građevina prve kategorije iz „susretnoga plana” započne u kolovozu 1949.

Uz neke iznimke, realizaciji objekata kapitalne izgradnje više se nije moglo pristupiti bez prethodne revizije komisije Savezne planske komisije ili republičkih planskih komisija zaduženih za kapitalnu izgradnju, a isto je pravilo vrijedilo za gradnju objekata društvenoga standarda, za koje je uvjet bila prethodna revizija komisije Ministarstva građevina FNRJ.⁹⁴

Poseban zadatak koji su dobile revizijske komisije odnosio se na obavljanje revizije Petogodišnjega plana da bi se upozorilo na „pronađene konkretne

⁸⁸ Zapisnik sa sastanka održanog 17. 3. 1949. po pitanju plana investicija, u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 804.

⁸⁹ *Isto*, 805.

⁹⁰ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta po problemima investicija 6. 3. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 722.

⁹¹ Zapisnik sa sastanka održanog 17. 3. 1949. po pitanju plana investicija, u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 803.

⁹² *Isto*, 807.

⁹³ *Isto*.

⁹⁴ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta Vlade FNRJ 20. 5. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 2, 185.

greške”.⁹⁵ Dodjeljivanje „superplanskih” ovlasti revizijskim komisijama upućuje na činjenicu da je vrh partijskih i upravljačkih struktura za provedbu komandne privrede već krajem 1948. ili početkom 1949. osvijestio sumnju u mogućnost provedbe Petogodišnjega plana prema početnim zamislima.⁹⁶ Prema nekim autorima, 1949. u vrhu KPJ propitivala se i ispravnost odluke o odbijanju sudjelovanja FNRJ u Marshallovu planu zbog štetnih posljedica koje je trpjela jugoslavenska ekonomija.⁹⁷ Na izvjesnu mogućnost prolongiranja dovršetka nekih kapitalnih investicija i puštanja u rad industrijskih postrojenja godinu dana kasnije od rokova planiranih 1947. javnost je pripremio Boris Kidrič izlaganjem u Narodnoj skupštini krajem prosinca 1949. godine:

„[...] s obzirom na zakašnjenje izvesnih vrlo važnih postrojenja, čija je isporuka ranije blagovremeno bila ugovorena s kominformskim zemljama, a koje smo sada morali da poručimo drugde, odnosno da ih počnemo izrađivati kod kuće, a naročito s obzirom na krajnje napregnute napore naših radnih masa koje se bore protiv posljedica ekonomske blokade – bilo bi ipak celishodno da se stavljanje u pogon izvesnih instalisanih kapaciteta koje je planom predviđeno do 1. januara 1952. godine, produži na celu 1952. godinu.”⁹⁸

Ovisnost FNRJ o uvozu tehnologija, opreme i industrijskih proizvoda te pokušaji da se tome doskoči dovršavanjem i puštanjem u rad postrojenja domaće industrije evidentno su preusmjerili prioritete Petogodišnjega plana sa zadovoljavanja opsega proizvodnje prema povećanju vlastitih proizvodnih kapaciteta.⁹⁹

Koncentriranje resursa i radnika na dovršetak kapitalnih investicija i na rad poduzeća teške industrije saveznoga značaja rezultirao je stanovitim uspjesima u sektorima investicijske izgradnje i teške industrije.¹⁰⁰ No, tako usmjerena ekonomska politika vodila je neproporcionalnom rastu „bazičnih grana industrije” (teška industrija, elektroindustrija, op. a.) u odnosu na pre-rađivačku industriju (tekstilna, kemijska i prehrambena) i poljoprivredu.¹⁰¹ Negativne posljedice očitovale su se smanjenjem proizvodnje hrane te podba-

⁹⁵ Zapisnik sa sastanka održanog 17. 3. 1949. po pitanju plana investicija, u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 805.

⁹⁶ *Isto*. Vidi i: Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta po problemima investicija 6. 3. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 1, 722.

⁹⁷ TRIPKOVIĆ, „Jugoslavija i Maršalov plan”, 75.

⁹⁸ „Ekspoze predsjednika Privrednog savjeta i Savezne planske komisije druga Borisa Kidriča”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 27. 12. 1949., 4.

⁹⁹ Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta Vlade FNRJ 4. 7. 1950., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 3, 447-448; Zapisnik sa sjednice Privrednog savjeta Vlade FNRJ s predsjednicima privrednih savjeta narodnih republika 31. 7. i 1. 8. 1950., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 3, 558-559.

¹⁰⁰ Z. V., „Ostvarenje plana kapitalne izgradnje u NR Hrvatskoj”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 18. 11. 1949., 2; J. S., „Snaga socijalističke privrede FNR Jugoslavije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 31. 12. 1950., 1.

¹⁰¹ „Izjava druga Borisa Kidriča, predsjednika Privrednog savjeta Vlade FNR Jugoslavije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 15. 7. 1950., 1.

civanjem asortimana i kvalitete industrijskih proizvoda. Tome je doprinijela suša 1950., zbog koje je došlo do manjega prinosa usjeva, što je uzrokovalo probleme u prehranjivanju stanovništva i umanjilo mogućnost izvoza poljoprivrednih viškova. Posljedično, pad prihoda od prodaje poljoprivrednih viškova u inozemstvu utjecao je na priljev deviznih sredstava potrebnih za uvoz sirovina i strojeva za domaću industriju.¹⁰² Te okolnosti doprinosile su sazrijevanju odluka jugoslavenskoga partijskog i državnog vodstva o prihvaćanju ekonomske pomoći Sjedinjenih Američkih Država te o prolongiranju dovršetka Petogodišnjega plana do kraja 1952. godine.¹⁰³

Primjeri poduzeća iz Hrvatske: Željezara Sisak, Đuro Đaković i Rade Končar

Nove procjene mogućnosti ostvarivanja ciljeva i zadataka jugoslavenskoga Petogodišnjeg plana dinamikom predviđenom 1947. bile su posljedica izmijenjene političke, ekonomske i sigurnosne situacije nakon Rezolucije Informbiroa u lipnju 1948. godine. Smanjivanje i preusmjeravanje investicija prema dovršavanju prioriteta kapitalne izgradnje, „brisanje” prethodno odobrenih projekata s popisa planiranih realizacija u tekućim godinama ili njihovo prolongiranje te opetovane revizije građevinskih projekata za mnoga su poduzeća teške industrije značili zastoj ili redukciju planova gradnje započetih sklopova. S druge strane, neka poduzeća dobila su nove zadatke u odnosu na one određene u godini početka provedbe Petogodišnjega plana, što se odrazilo i ubrzanom izgradnjom dotad neplaniranih industrijskih postrojenja.

Željezara Sisak, metalurški kombinat nastao na temeljima nacionalizirane Talionice Caprag (Narodna talionica Caprag), isprva je bila klasificirana kao poduzeće republičkoga značaja, ali je zbog uloge u Petogodišnjem planu promijenila AOR počevši poslovati kao poduzeće saveznoga značaja u ingerenciji Generalne direkcije crne metalurgije MTI-ja FNRJ.¹⁰⁴ Na vrhu proizvodnoga lanca u Željezari Sisak, koji je počinjao proizvodnjom sirovoga željeza u visokim pećima, planiran je pogon valjaonice bešavnih cijevi, prvi te vrste u FNRJ. Usvajanje proizvodnje bešavnih cijevi bilo je predviđeno u sklopu razvoja proizvodnih snaga jugoslavenske teške industrije, odnosno crne metalurgije.¹⁰⁵ Bio je to ambiciozan zadatak za FNRJ jer je izrada bešavnih cijevi tehnološki zahtjevan proces koji podrazumijeva velike investicije u po-

¹⁰² J. S., „Snaga socijalističke privrede FNR Jugoslavije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 31. 12. 1950., 1.

¹⁰³ Posljednjega dana 1950. donesen je Zakon o produženju izvršenja Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947. – 1951. O ekonomskoj i vojnoj pomoći Sjedinjenih Američkih Država vidi: JAKOVINA, *Socijalizam na američkoj pšenici*, 30-45; LAMPE, *Yugoslavia as History*, 257-260.

¹⁰⁴ FRANIĆ, „Željezara Sisak – Visoke peći”, 180.

¹⁰⁵ „Zakon o Petogodišnjem planu razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije u godinama 1947. – 1951.”, u: *Petogodišnji plan FNRJ*, 75, 79. Usp. SR-AJ-16,

strojenja te osiguravanje sirovina i poluproizvoda za finalni proizvod, pa je sredinom XX. stoljeća serijsku proizvodnju uspjelo razviti tek tridesetak zemalja svijeta.¹⁰⁶ Da bi se ostvario kontinuirani tehnološki proces proizvodnje te postigli uvjeti za početak rada valjaonice, u sklopu Željezare Sisak bila je predviđena etapna gradnja pogona visoke peći velikoga kapaciteta, pogona čeličane, hala za valjaonicu i niza pomoćnih objekata.¹⁰⁷

Premda obnovljeno i stavljeno u pogon, predratno postrojenje za proizvodnju željeza u Capragu (VP 1) bilo je dotrajalo i nedovoljnoga kapaciteta, pa je planirana gradnja novoga. No, umjesto visoke peći zapremnine 600 m³, koju nije bilo moguće realizirati zbog otežane i dugotrajne nabave projekata i tehnologije iz inozemstva, već početkom 1948. odlučeno je da će se u Sisku vlastitim snagama podići dvije visoke peći zapremnine 140 m³, po uzoru na onu u Jesenicama, te prateća postrojenja za proizvodnju sirovoga željeza.¹⁰⁸ Gradnja prve nove visoke peći (VP 2) trebala je biti dovršena 1949., a druge (VP 3) 1950., dok je početak izgradnje čeličane bio planiran za 1950. odnosno 1951. godinu.¹⁰⁹ Istodobno s visokom peći trebala je početi gradnja tvorničkih hala za buduću valjaonicu bešavnih cijevi, čije se puštanje u rad, prema prvim projekcijama, očekivalo 1950. godine.¹¹⁰

Dovršetak građevinskih radova na novoj visokoj peći (VP 2) i početak gradnje hala valjaonice nisu tekli prema planu zbog usporenih i nepotpunih isporuka materijala naručenih iz istočnoeuropskih zemalja.¹¹¹ Iz Čehoslovačke su isporučena tek dva vagona šamotne opeke „najgoreg kvaliteta”, koja je bila potrebna za gradnju visoke peći i uređaja za predgrijavanje zraka, a Mađarska je preko reparacija poslala 170 od ugovorenih 3800 tona željeznih

Ministarstvo teške industrije, kut. 91, Dopis MTI Predsjedništvu Vlade FNRJ po predmetu dislociranja postrojenja za izradu bešavnih cijevi, 15. 1. 1948., 1.

¹⁰⁶ ČAKŠIRAN, *Željezara Sisak – nedovršeni gigant*, 23-24.

¹⁰⁷ SR-AJ-6, Savet za mašingradnju, kut. 48, Suglasnost Uprave protuavionske zaštite Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ za užu lokaciju Željezare Sisak i naselja uz željezaru, 19. 8. 1949. (prijepis).

¹⁰⁸ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 91, Dopis MTI Predsjedništvu Vlade FNRJ po predmetu dislociranja postrojenja za izradu bešavnih cijevi, 15. 1. 1948., 2; SR-AJ-6, Savet za mašingradnju, kut. 48, „Generalni plan izgradnje visokih peći u Željezari Sisak /N.R.H./”, lipanj 1948. U literaturi se navodi i podatak da je zapremnina novoizgrađenih peći bila 123 m³. Usp. FRANIĆ, „Željezara Sisak – Visoke peći”, 181.

¹⁰⁹ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 91, „Opšta problematika crne metalurgije”, 13. 4. 1948., 5, 9.

¹¹⁰ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 91, Dopis MTI Predsjedništvu Vlade FNRJ po predmetu dislociranja postrojenja za izradu bešavnih cijevi, 15. 1. 1948., 2; SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 127, Popis prioriternih objekata pri poduzećima u NRH za 1949. godinu: Željezara Sisak, 1-2.

¹¹¹ M. S., „U susret trećoj godini naše prve petoljetke. Željezara Sisak i ove godine izvršila plan prije roka”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 9. 12. 1948., 3; „Puštena u pogon visoka peć izgrađena vlastitim snagama. Na proslavi je učestvovalo preko 30.000 trudbenika”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 2. 12. 1949., 1-2.

konstrukcija za valjaoničke hale.¹¹² Obustava isporuka vatrostalnoga materijala ugrožavala je realizaciju već revidiranoga i reduciranoga plana kapitalne izgradnje Željezare Sisak.¹¹³ Nedostatak šamotne opeke kompenzirala je domaća industrija, a izgubljeno vrijeme na gradilištu i manjak mehanizacije u finalnim fazama izgradnje postrojenja, koja se odvijala istodobno s montiranjem opreme, nadomjestili su sati prekovremenoga rada radnika Željezare.¹¹⁴ Na kraju je pokretanje postrojenja nove visoke peći (VP 2) produženo na godinu i pol dana, a najvećim intenzitetom radovi su se odvijali od proljeća do jeseni 1949. godine. Na svečanosti upriličenoj na državni praznik Dan Republike 29. studenog, u nazočnosti ministra Leskoška i visokih partijskih dužnosnika NRH, početak proizvodnje sirovoga željeza u novoj visokoj peći u Sisku javnosti je predstavljen kao čin političke i moralne pobjede nad inozemnim pokušajima opstrukcije izgradnje socijalizma u FNRJ.¹¹⁵

Novootvoreni pogon bio je tehnološki nedovršen, pa nije mogao postići puni radni kapacitet, a funkcioniranje postrojenja oslanjalo se dijelom na provizorna rješenja zbog nemogućnosti nabave odgovarajućih uređaja, prvenstveno onih za predgrijavanje zraka u procesu proizvodnje željeza.¹¹⁶ Dodatni je problem bio manjak koksa, na čiji se uvoz računalo prije blokade 1948., pa je kao pogonsko gorivo za visoke peći prinudno korišten i drveni ugljen lošije kvalitete, koji je uzrokovao oštećenja na postrojenjima. Spoznaja o tim problemima postojala je u MTI-ju FNRJ još u proljeće 1948., ali progresivni rast potreba za proizvodnjom sirovoga željeza, koji je proizlazio iz dinamike realizacije Petogodišnjega plana, te okolnosti koje su nastupile ekonomskom blokadom nisu ostavljali široke mogućnosti izbora.¹¹⁷ Zbog toga su u plan kapitalne izgradnje Željezare Sisak za 1950. bili uvršteni puštanje u rad još jednoga pogona visoke peći (VP 3), opremanje i dovršetak radova na netom izgrađenom pogonu za proizvodnju sirovoga željeza (VP 2), izgradnja energetske i početak gradnje hala za valjaonicu bešavnih cijevi.

„Hvatanje roka” za ispunjavanje plana proizvodnje do 1950. u Željezari Sisak pratio je ubrzani tempo gradnje industrijskih objekata i montaže postrojenja. Glavne zapreke u tim nastojanjima bile su manjak radnika zbog povećanoga intenziteta građevinske djelatnosti u FNRJ, nedostatak nekih

¹¹² I. P., „Pobjeda u Sisku. Prva visoka peć Željezare puštena u pogon”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 29. 11. 1949., 4.

¹¹³ Usp. SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 135, „Predlog smanjivanja plana investicija”, 1949. (?), 1-3.

¹¹⁴ M. S., „U susret trećoj godini naše prve petoljetke. Željezara Sisak i ove godine izvršila plan prije roka”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 9. 12. 1948., 3; „Puštena u pogon visoka peć izgrađena vlastitim snagama. Na proslavi je učestvovalo preko 30.000 trudbenika”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 2. 12. 1949., 1-2.

¹¹⁵ „Puštena u pogon visoka peć izgrađena vlastitim snagama. Na proslavi je učestvovalo preko 30.000 trudbenika”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 2. 12. 1949., 1-2.

¹¹⁶ SR-AJ-40, Privredni savet Vlade FNRJ, kut. 58, „Problematika Željezare Sisak”, 24. 2. 1950., 1.

¹¹⁷ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 91, „Opšta problematika crne metalurgije”, 13. 4. 1948., 5.

materijala, u prvom redu cementa, ali i nepravodobna isporuka izvedbenih nacrti za gradnju.¹¹⁸

Nakon puštanja u rad nove visoke peći (VP 3) 29. studenog 1950. nastavljena je gradnja sklopa metalurškoga kombinata u Sisku, koji je visinom investicija te angažmanom radne snage i mehanizacije u 1951. i 1952. bio jedno od najvećih gradilišta u NRH.¹¹⁹ Ekonomska blokada i posljedično usmjeravanje investicija u dovršetak pogona za proizvodnju sirovoga željeza rezultirali su odgodom optimističnih projekcija o brzom pokretanju proizvodnje u ostalim pogonima Željezare Sisak.

Zbog obustave isporuka konstrukcijskih elemenata iz Mađarske i velike potražnje za građevinskim željezom kasnila je izgradnja tvorničkih hala za buduću valjaonicu bešavnih cijevi. Na kraju je projektna dokumentacija za neke objekte valjaonice promijenjena, a dio konstrukcija izveden je od armiranoga betona tijekom 1951. godine.¹²⁰ Izradu nacrti za postrojenja i samih postrojenja, naručenih od inženjerskoga ureda i proizvođača u Italiji, usporavali su problemi u deviznom plaćanju i nemogućnost dovršetka tvorničkih hala prema izvornom terminskom planu. S probnim radom valjaonica je počela u posljednjim tjednima produžene petoljetke, u noći između 26. i 27. studenog 1952., a serijska proizvodnja bešavnih cijevi na jednoj od tri planirane pruge razvijena je 1953. godine.¹²¹ Prva Siemens-Martinova peć u čeličani sisačke Željezare počela je raditi 1954., a druga 1955. godine.¹²² Bila su to znatna odstupanja u odnosu na izvorni plan izgradnje kombinata.

Suočena s nemogućnošću daljnje uvoza iz istočnoeuropskih zemalja, a u pokušaju uštede deviza koje su korištene za vanjskotrgovinske transakcije sa Zapadom, FNRJ je pribjegavala nadomještanju uvoza opreme potrebne za elektrifikaciju i industrijalizaciju domaćim proizvodima. U 1949. godini bilo je planirano usvajanje i početak serijske proizvodnje niza materijala, strojeva i alata u poduzećima koja su poslovala pod AOR-ima direkcija MTI-ja FNRJ.¹²³ Investicije su usmjeravane i u izgradnju pogona teške industrije koji izvorno nisu bili dio Plana, da bi se proširili i razvili postojeći proizvodni kapaciteti ili usvojili novi programi domaćih tvornica. U resoru MTI-ja takva je praksa zabilježena u poduzećima koja su radila pod administrativno-operativnim

¹¹⁸ SR-AJ-40, Privredni savet Vlade FNRJ, kut. 58, „Problematika Željezare Sisak”, 24. 2. 1950., 2; V. B., „Što usporava kapitalnu izgradnju u Hrvatskoj”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 24. 4. 1951., 1.

¹¹⁹ D. Ž., „Sve snage na naše ključne objekte. Neposredni zadaci”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 16. 12. 1951., 6; Ž. D., „Milijarde za ključne objekte. Oživjela gradilišta”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 31. 3. 1952., 5.

¹²⁰ „Kapitalna izgradnja. Preko pola milijarde investicija u Željezari Sisak”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 25. 2. 1951., 1.

¹²¹ ČAKŠIRAN, *Željezara Sisak – nedovršeni gigant*, 23.

¹²² ČEPO, *Željezara Sisak*, 88.

¹²³ „Pretres prijedloga općedržavnog budžeta za 1949. godinu: Govor ministra teške industrije Franca Leskoška”, *Borba* (Zagreb), 29. 12. 1948., 4.

rukovodstvom Generalne direkcije savezne metalne industrije i Glavne direkcije savezne elektroindustrije.¹²⁴

Industrija lokomotiva, strojeva i mostova *Đuro Đaković* u Slavonskom Brodu izgrađena je na temeljima nacionaliziranoga dioničkog društva Tvornica vagona, strojeva i mostova, čija su postrojenja u Drugom svjetskom ratu bila znatno oštećena savezničkim bombardiranjima. Infrastruktura i proizvodni pogoni nakon rata su obnovljeni, dograđeni i opremljeni za nastavak rada.¹²⁵

Glavni zadaci poduzeća *Đuro Đaković* u Petogodišnjem planu bili su proizvodnja i popravci šinskih vozila te izgradnja metalnih konstrukcija i mostova.¹²⁶ Premda je proizvodnja po količini bila daleko ispod planiranih 100 komada lokomotiva godišnje do 1951., nakon Drugoga svjetskog rata u jedinom poduzeću u FNRJ specijaliziranom za izradu lokomotiva na parni pogon zabilježen je znatan rast proizvodnje i skok u učinkovitosti u odnosu na razdoblje između dva svjetska rata.¹²⁷

Nemogućnost uvoza tehnologija i opreme, kao posljedica ekonomske blokade FNRJ, bila je glavni razlog usmjeravanja *Đure Đakovića* prema izradi metalnih konstrukcija i opreme za tešku industriju i rudnike te za hidroelektrane i termoelektrane. S jedne strane, stvarna potreba za postizanjem predviđenoga punoga kapaciteta proizvodnje lokomotiva nije bila žurna u prvim godinama petoljetke, a zbog blokade je bila otežana i nabava uvozne opreme za neke pogone u kojima su se proizvodili dijelovi lokomotiva.¹²⁸ S druge strane, jugoslavenska poduzeća teške industrije, osobito ona crne metalurgije, suočavala su se s ozbiljnim problemima nabave strojeva i opreme, što je usporavalo dovršetak pogona i priječilo početak proizvodnje. Stoga je *Đuro Đaković* preuzeo ulogu jednoga od ključnih proizvođača konstrukcija za postrojenja crne metalurgije i drugih grana teške industrije, opreme za eksploataciju prirodnih resursa (primjerice za ekstrakciju nafte) te je obavljao poslove montaže industrijskih postrojenja i opreme.¹²⁹

Na početku 50-ih godina *Đuro Đaković* ispunjavao je oko 30% godišnjega plana strojogradnje po masi na razini NRH, a bio je jedno od 22 hrvatska poduzeća uključena u savezni plan izrade i isporuke opreme za objekte kapitalne

¹²⁴ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 129, „Odeljenje kapitalne izgradnje, Pregled postojećih fabrika MTT”, 1949.

¹²⁵ „Deset godina”, *Đuro Đaković* (Slavonski Brod), 26. 3. 1955., 3; BRAJDIĆ et al., *Industrija „Đuro Đaković”*, 48-49.

¹²⁶ SR-AJ-140, Generalna direkcija savezne metalne industrije, kut. 2, „Odobrene lokacije, Tvornica vagona – Slav. Brod”, 1948., 1.

¹²⁷ Komparacija broja lokomotiva proizvedenih u brodskom poduzeću od 1921. do 1944. (50) te od 1945. do 1955. (58) upućuje na ambiciozno postavljene izvorne ciljeve. „Osamdeset lokomotiva”, *Đuro Đaković*, 12. 2. 1955., 1. Vidi: BRAJDIĆ et al., *Industrija „Đuro Đaković”*, 49.

¹²⁸ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 135, Generalna direkcija savezne metalne industrije. Pro memoria, 7. 12. 1948., 3.

¹²⁹ „Tvorničke hale za željezare”, *Đuro Đaković*, 26. 3. 1955., 1; „Deset godina”, *Đuro Đaković*, 26. 3. 1955., 3; BRAJDIĆ et al., *Industrija „Đuro Đaković”*, 33, 41, 48.

izgradnje.¹³⁰ U sektoru crne metalurgije *Đuro Đaković* je sudjelovao u izradi konstrukcija, izradi i montaži dijelova postrojenja i opreme za ključne objekte u Željezari Sisak. Riječ je bila o dvije nove visoke peći (VP 2 – montažni radovi, uređaji za predgrijavanje zraka potrebnog za proizvodnju željeza / VP 3 – montažni radovi i metalne konstrukcije), valjaonici bešavnih cijevi (montaža metalnih konstrukcija krova triju hala valjaonice, opremanja izradom dizalica i transportera) i čeličani (montažni radovi).¹³¹ Poduzeće je sudjelovalo u gradnji anodne peći u borskim rudnicima¹³², topionice olova u Trepči¹³³, peći za topljenje čelika u Željezari Štore, izradilo je konstrukciju kovačnice Željezare Guštanj te sudjelovalo u montaži postrojenja u Željezari Jesenice¹³⁴. Za potrebe Željezare Zenica izradilo je dizalice velike nosivosti, sudjelovalo u izradi opreme za proširenje kapaciteta elektrane, a montažna grupa poduzeća *Đuro Đaković* sudjelovala je u izradi i instalaciji postrojenja i opreme Siemens-Martinovih peći u čeličani.¹³⁵ *Đuro Đaković* izrađivao je namjenska postrojenja i opremu za brojne hidroelektrane (npr. Zvornik, Medvode, Bogatić) i termoelektrane (npr. Konjščina).¹³⁶

I sâm pogodeno blokadom, odnosno manjkom pojedinih sirovina, materijala i poluproizvoda, poduzeće *Đuro Đaković* ubrzano je usvajalo serijsku proizvodnju industrijskih proizvoda koji su dotad na jugoslavensko tržište dolazili isključivo uvozom.¹³⁷ Tako je 1949. proizvodilo parne valjke i rovo-kopače te parne kotlove visokoga učinka za primjenu u industriji.¹³⁸ U suradnji s tvornicom alatnih strojeva *Ivo Lola Ribar* iz Železnika i zagrebačkom tvornicom električnih strojeva *Rade Končar*, *Đuro Đaković* je 1950. usvojio

¹³⁰ V. B., „Mašinogradnja za opremu ključnih objekata”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 6. 11. 1951., 1.

¹³¹ „Puštena u pogon visoka peć izgrađena vlastitim snagama. Na proslavi je učestvovalo preko 30.000 trudbenika”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 2. 12. 1949., 1-2; „Kako rastu giganti Titove Petoljetke. Sa graditeljima metalurgijskog kombinata Sisak”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 29. 11. 1950., 3; „Kapitalna izgradnja. Preko pola milijarde investicija u Željezari Sisak”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 25. 2. 1951., 1.

¹³² S. V., „Udarnici ‘Đure Đakovića’ obavezali se da će godišnji plan izvršiti deset dana prije roka”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 29. 1. 1950., 1.

¹³³ M. S., „Uspjesi narodne vlasti u izgradnji naše zemlje. Industrijalizacija”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 26. 3. 1950., 5.

¹³⁴ V. B., „Mašinogradnja za opremu ključnih objekata”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 6. 11. 1951., 1; „Tvorničke hale za željezare”, *Đuro Đaković*, 26. 3. 1955., 1.

¹³⁵ „U Zenici je puštena u pogon druga Siemens-Martinova peć”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 15. 5. 1949., 1; „Još jedan veliki kotao u električnoj centrali Zenice”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 30. 7. 1949., 3; „Dokazali smo da možemo izvršavati komplicirane montažne radove”, *Đuro Đaković*, 7. 5. 1955., 4.

¹³⁶ A. G., „Đuro Đaković jedan od najvećih objekata naše teške industrije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 20. 4. 1950., 4; V. B., „Mašinogradnja za opremu ključnih objekata”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 6. 11. 1951., 1.

¹³⁷ „II. kongres Saveza sindikata Hrvatske. Pozdravni govori radnih kolektiva”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 24. 5. 1949., 3; „Novi proizvodi tvornice Đuro Đaković”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 13. 6. 1949., 2.

¹³⁸ „Razvojni put proizvodnje kotlova u tvornici Đuro Đaković”, *Đuro Đaković*, 31. 12. 1954., 3.

proizvodnju garnitura za eksploataciju nafte.¹³⁹ Tornjevi za crpljenje nafte i deseci dubinskih crpki domaće proizvodnje instalirani su 1951. na naftnim poljima u Lendavi, Gojlu i Šumećanima.¹⁴⁰

Diversifikacija proizvodnje i usvajanje tehnologija izrade novih proizvoda bili su povezani s trenutačnim potrebama u Petogodišnjem planu, pa je do 1952. *Đuro Đaković* proširio asortiman na četrdesetak proizvoda.¹⁴¹ *Ad hoc* odgovaranje na potrebe domaće industrije i usmjeravanje prema razgranatoj individualnoj i maloserijskoj proizvodnji nisu se isključivo pozitivno odražavali na poslovanje i učinkovitost poduzeća. No, *Đuro Đaković* imao je presudnu ulogu u izgradnji postrojenja jugoslavenske teške industrije u prvoj petoljetki.¹⁴²

U promjeni orijentacije prema domaćoj proizvodnji opreme za elektrifikaciju zemlje važan je bio zaključak konferencije predstavnika Ministarstva elektroprivrede FNRJ i MTI-ja FNRJ, odnosno ministara tih saveznih resora Nikole Petrovića i Franca Leskoška, s predsjednikom Privrednoga savjeta Borisom Kidričem u svibnju 1949. godine. Tada je dogovoreno da su neophodne „nove fabrike, mašine i radna snaga” za proizvodnju artikala koji bi nadomjestili uvozne, što nije bilo predviđeno Petogodišnjim planom.¹⁴³

Da je dijelom bilo moguće nadomjestiti uvozne proizvode neophodne za elektrifikaciju potvrdila je izgradnja hidroelektrane Mariborski otok na Dravi. U gradnji i opremanju te električne centrale sudjelovala su brojna jugoslavenska poduzeća iz resora teške industrije. Zagrebačka tvornica *Rade Končar* imala je glavnu ulogu u izradi hidrogeneratora i transformatora velike snage koji su ugrađeni u elektroenergetski sklop na Dravi.¹⁴⁴ Zbog toga je poduzeće *Rade Končar*, uz ljubljanski *Litostroj* i mariborski *Franco Leskošek*, 1949. označeno kao nositelj izrade opreme za elektrifikaciju u okviru Petogodišnjega plana.¹⁴⁵

Tvornica električnih strojeva *Rade Končar* utemeljena je u prosincu 1946. kao državno poduzeće saveznoga značaja, nastalo objedinjavanjem djelatnosti

¹³⁹ M. J., „Zagrebački velesajam. Izložbenim prostorijama teške industrije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 25. 9. 1950., 1.

¹⁴⁰ V. B., „Mašinogradnja za opremu ključnih objekata”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 6. 11. 1951., 1.

¹⁴¹ O diversifikaciji proizvodnje vidi: M. S., „Uspjesi narodne vlasti u izgradnji naše zemlje. Industrijalizacija”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 26. 3. 1950., 5; A. G., „Đuro Đaković jedan od najvećih objekata naše teške industrije”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 20. 4. 1950., 4; „Vlastita postrojenja za šećerane”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 13. 6. 1952., 4; BRAJDIĆ et al., *Industrija „Đuro Đaković”*, 26.

¹⁴² BRAJDIĆ et al., *Industrija „Đuro Đaković”*, 49, 50. Vidi popis tvorničkih hala i dizalica koje je izgradilo poduzeće *Đuro Đaković* u istoj publikaciji na str. 213, 219-220.

¹⁴³ Zapisnik sa sastanka Privrednog savjeta Vlade FNRJ po pitanjima teške industrije 12. 5. 1949., u: ZEČEVIĆ, LEKIĆ, *Privredna politika Vlade FNRJ*, knj. 2, 152.

¹⁴⁴ „Jučer je na Mariborskom otoku puštena u pogon prva velika hidrocentrala izgrađena vlastitim snagama”, *Borba* (Zagreb), 6. 9. 1948., 1; „Pušten u pogon veliki transformator u Hidrocentrali na Mariborskom otoku”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 28. 10. 1949., 3. Vidi: BOSANAC et al., 1946-1956. *Rade Končar*, 27, 30-31.

¹⁴⁵ SR-AJ-16, Ministarstvo teške industrije, kut. 129, „Odeljenje kapitalne izgradnje, Pregled postojećih fabrika MTT”, 1949.

tvrtki iz predratnoga vremena čija je imovina bila konfiscirana.¹⁴⁶ Poduzeće je isprva proizvodilo električne strojeve, transformatore, uklopne uređaje i telefone, a s početkom provedbe Petogodišnjega plana razvitka narodne privrede FNRJ proizvodni program usmjeren je prema uređajima jake struje. Daljnje promjene proizvodnoga programa uslijedile su sredinom 1949. kao izravna posljedica političkih odluka donesenih zbog nemogućnosti uvoza pojedine opreme za elektrifikaciju zemlje te zbog neodgodive potrebe dovršetka prioritarnih planskih zadataka. Poduzeće sa zagrebačke Trešnjevke prije svega je trebalo povećati proizvodnju generatora i transformatora velike snage. Promjena proizvodnoga programa uvjetovala je izmjene izvornoga projekta tijekom druge etape izgradnje tvornice, što se očitivalo između 1949. i 1952., kad je podignuta dotad neplanirana tvornička hala i druge građevine.¹⁴⁷

U lipnju 1949. Glavna direkcija savezne elektroindustrije procijenila je da postoji povećana potreba za proizvodnjom elektromotora, generatora i transformatora u zemlji zbog nemogućnosti i neizvjesnosti uvoza. U dokumentu naziva „Analiza Petogodišnjeg plana” ocijenjeno je da ne postoji mogućnost daljnijega proširenja kapaciteta tvornice *Rade Končar*, pa je predloženo da se to poduzeće dugoročno usmjeri na proizvodnju rotacijskih strojeva (generatora i motora), a za proizvodnju transformatora trebala se graditi nova tvornica kraj Banje Luke.¹⁴⁸ Prema analizi i projekciji izrađenoj u Glavnoj direkciji savezne elektroindustrije, nova je tvornica postupno trebala preuzimati proizvodnju transformatora od *Končara*, a od 1951. proizvodnja je sasvim trebala biti koncentrirana u Banjoj Luci.¹⁴⁹ U nadolazećim godinama za poduzeće *Rade Končar* bile su predviđene investicije u dovršetak i proširenje započetih objekata te u gradnju hale za montažu (uz postojeću halu namijenjenu konstruiranju i izradi generatora velikih dimenzija), varionice, vitlaonice rotora generatora te niza neproizvodnih objekata.¹⁵⁰

Mjesec dana nakon analize u kojoj je bilo preporučeno premještanje proizvodnje transformatora na lokaciju u Bosni i Hercegovini Glavna direkcija savezne elektroindustrije zaključila je da nova tvornica u Banjoj Luci, kad bi i proradila 1950., ne bi uspjela ispuniti plan u zadanom roku.¹⁵¹ Stoga je odlučeno da zagrebačko poduzeće *Rade Končar* treba nastaviti proizvoditi transformatore maksimalnim kapacitetom, uz nužne investicije u proširenje pogona.

¹⁴⁶ BOSANAC et al., 1946-1956. *Rade Končar*, 10-11. Tvrtke koje su postale dijelom poduzeća *Rade Končar* kratko su nakon Drugoga svjetskog rata poslovale u sklopu državnoga poduzeća Elektroindustrija Hrvatske (ELIH), koje je bilo zamišljeno kao kombinat za servisiranje i proizvodnju elektrotehničkih uređaja. Vidi: ANIĆ, *Povijest obilježena inovacijama*, 180-181.

¹⁴⁷ Kronologiju izgradnje tvornice *Rade Končar* vidi u: ARČABIĆ, *Vrijeme giganta*, 104-107.

¹⁴⁸ SR-AJ-134, Glavna direkcija savezne elektroindustrije, kut. 2, „Analiza Petogodišnjeg plana”, 10. 6. 1949., 5.

¹⁴⁹ *Isto*, 6. Planirana je gradnja još jedne tvornice elektromaterijala pokraj Sarajeva, koja je trebala preuzimati dio proizvodnje koji ne bi mogle odraditi postojeće tvornice.

¹⁵⁰ *Isto*, 7.

¹⁵¹ SR-AJ-6, Savet za mašinogradnju, kut. 86, „Program proširenja tvornice *Rade Končar*”, 14. 7. 1949., 1-2.

Na donošenje odluka utjecala je žurna potreba povećanja proizvodnje transformatora, pa je razumljivo da je plan Glavne direkcije savezne elektro-industrije u kratkom roku mogao biti drastično promijenjen. Argumenti u korist zadržavanja proizvodnje u tvornici u Zagrebu su uvjerljivi, no ne mogu se isključiti političke implikacije u procesu odlučivanja. Neki izvori sugeriraju da je krajnja odluka o lokaciji proizvodnje transformatora u Jugoslaviji mogla biti donesena već početkom lipnja 1949. na razini saveznih ministarstava. Naime, u Ljubljani je 3. lipnja 1949. održan sastanak predstavnika Ministarstva građevina FNRJ i MTI-ja FNRJ, kojem su prisustvovali ministar Leskošek i zamjenik ministra građevina FNRJ Branko Tučkorić.¹⁵² Tučkorić je u savezno ministarstvo došao s položaja pomoćnika ministra građevina NRH, a prethodno je bio upravitelj novoosnovanoga Zemaljskoga građevno-projektinog zavoda NRH.¹⁵³ Imao je iskustvo predratne arhitektonske prakse i iskustvo rada u Zavodu, koji je za njegova upravljačkoga mandata projektirao većinu novih industrijskih sklopova u NRH.¹⁵⁴ Tučkorić je vrlo dobro poznao stanje u građevinskoj djelatnosti te je bio upoznat s tijekom planiranja i provedbe investicija u tešku industriju u NRH od početka petoljetke. Kad je riječ o odluci o povećanju domaće proizvodnje transformatora i generatora, ne treba isključiti mogućnost da je Tučkorićev stav bio presudan za usmjeravanje investicija u proširivanje proizvodnih kapaciteta poduzeća *Rade Končar*.

To je u prvom redu podrazumijevalo investicije u gradnju tvorničke hale s ugrađenom jamom za vitlanje rotora generatora s vertikalnom osovinom (1949. – 1952.) te zasebne građevine namijenjene vitlanju rotora generatora s horizontalnom osovinom (1950. – 1951.). Zbog velikih dimenzija nove hale, nedostatka građevinskoga željeza, kratkoga roka za projektiranje i izvedbu građevina te primjene složenih postupaka u gradnji, dogradnja poduzeća *Rade Končar* bila je zahtjevna, a izvedeni poslovi ocijenjeni su velikim inženjerskim postignućem.¹⁵⁵ Odluke donesene sredinom 1949. usmjerile su razvoj *Rade Končara* prema proizvodnji transformatora i generatora velike snage i dimenzija, pri čemu se zagrebačka tvornica profilirala u jednoga od vodećih proizvođača složene opreme za elektrifikaciju u FNRJ.

Zaključak

Prijelaz na plansku privredu u FNRJ 1947. bio je motiviran namjerom dovršetka korjenite društvene preobrazbe po uzoru na Sovjetski Savez. Industrijalizacija pokretana odozgo imala je ključnu ulogu u izgradnji socijalističkoga društva, pri čemu su elektrifikacija i podizanje kapaciteta teške indu-

¹⁵² SR-AJ-6, Savet za mašingradnju, kut. 87, „Funkcionalni i tehnički opis hale E sa spojnim traktom i pogonskim prostorijama”, 1950. (?), 1.

¹⁵³ VENTURINI, *Arhitektonski projektini zavod*, 17-18.

¹⁵⁴ Vidi: GOMBOŠ, „Industrijski objekti prvog petogodišnjeg plana”, 37-39.

¹⁵⁵ BOSANAC et al., *1946-1956. Rade Končar*, 19-22.

strije bili okosnice Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947. – 1951.

Ekonomska blokada Jugoslavije od Sovjetskoga Saveza i zemalja narodne demokracije, koja je nastupila nakon Rezolucije Informbiroa u lipnju 1948., izravno je štetila industrijalizaciji FNRJ. Blokada je podrazumijevala obustave i opstrukcije ugovorenih isporuka tehnologija, opreme, poluproizvoda i sirovina. Iznenadni prekid uvoza na koji se računalo pri izradi prijedloga Zakona o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ privremeno je onemogućio dovršetak započetih pogona jugoslavenske teške industrije. U drugoj polovini 1948. i osobito 1949. godine nastupio je zastoj u realizaciji zadataka Petogodišnjega plana zbog nedovršenih proizvodnih kapaciteta domaće industrije. Većina poduzeća iz resora MTI-ja FNRJ bila je u različitim fazama rekonstrukcije, dogradnje ili izgradnje novih postrojenja, a malen je broj poduzeća bio dovršen.¹⁵⁶ Stoga je izgradnja teške industrije prema izvornom planu postala neodrživa, a izgledan je bio scenarij neuspjeha realizacije ciljeva jugoslavenske petoljetke. To je bila osnovna svrha ekonomske blokade kojom se nastojalo destabilizirati partijsko i državno vodstvo FNRJ te asimilirati zemlju u socijalistički lager pod sovjetskom dominacijom.

Reakcije Vlade FNRJ na novonastalu situaciju uslijedile su 1949., a podrazumijevale su znatne intervencije u Petogodišnji plan, odnosno reviziju planskih prioriteta i projekata te prolongiranje rokova provedbe petoljetke. S jedne su strane provedene redukcije i revizije investicija u kapitalnu izgradnju, a s druge se strane domaću tešku industriju nastojalo ubrzano osposobiti za početak proizvodnje tehnološki zahtjevnijih, pa i sofisticiranih proizvoda koji su dotad u Jugoslaviju pristizali isključivo uvozom.

Investicijska sredstva, građevni materijal i radnici preusmjereni su na gradilišta prioritetnih elektroenergetskih objekata i objekata teške industrije koje je u kratkom roku valjalo pustiti u rad. Prednost pri gradnji dobili su pogoni teške industrije u poduzećima saveznoga (općedržavnog) značaja. Zbog odluke o obustavljanju ili otkazivanju realizacije objekata koji nisu ocijenjeni prioritetnima mnoga poduzeća nisu dovršena u rokovima predviđenim na početku provedbe petoljetke ili su ostala nedovršena. Istodobno su u teškoj industriji počeli projektiranje i gradnja dotad neplaniranih pogona, što je bilo povezano s aktualnim promjenama proizvodnih programa.

Glavni problemi u podizanju industrijskih kapaciteta bili su ograničena investicijska sredstva nakon provedenih revizija građevinskih projekata, kašnjenja nove projektne dokumentacije te manjak građevnoga materijala, mehanizacije i kvalificiranih radnika na gradilištima. Izazovima povezanim s usvajanjem tehnologija proizvodnje novih industrijskih proizvoda prethodilo

¹⁵⁶ Do kraja 1948. u cijelosti su bila izgrađena dva nova poduzeća, tvornica *Litostroj* u Ljubljani i tvornica *Ivo Lola Ribar* u Železniku kraj Beograda. Na početku 1949. niz poduzeća pod upravom direkcija MTI-ja FNRJ bio je u različitim etapama gradnje, a ti procesi trajali su do sredine 50-ih godina. Usp. „Naša teška industrija”, *Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske*, 17. 2. 1950., 1.

je savladavanje vanjskopolitičkih i birokratskih prepreka uvozu nužnih dijelova za postrojenja sa Zapada.

Iz analize rada triju poduzeća u NRH vidljivi su karakteristični procesi koji su bili posljedica odluka Vlade FNRJ radi prevladavanja poteškoća uzrokovanih blokadom i nastavka provedbe Petogodišnjega plana. Nadomještanje uvoznih proizvoda domaćima polučilo je pozitivne i negativne efekte. Pozitivni su bili prinudno usvajanje novih tehnologija i inovacije pri pokretanju serijske proizvodnje u tvornicama. Negativni su bili prevelika diversifikacija proizvodnje, izrada malih serija bez mogućnosti dugoročnoga razvoja proizvoda te neizvjesnost razvojne perspektive poduzeća.

Isprva je blokada dodatno usmjerila realizaciju ciljeva Petogodišnjega plana prema vlastitim snagama. To je podrazumijevalo koncentriranje investicija u tešku industriju, što je vodilo povećavanju neravnoteže u odnosu na prerađivačku industriju i poljoprivredu. Dugoročno neodrživ autarkijski pristup zamijenilo je na početku 50-ih godina prihvaćanje ekonomske pomoći Sjedinjenih Američkih Država i otvaranje Zapadu. Ekonomska blokada bila je katalizator daljnjih društvenih promjena u FNRJ. U privredi je to značilo decentralizaciju upravljanja državnim poduzećima, a dijelom i modernizaciju. Blokada je presudno utjecala na promjenu prioriteta, dinamike te smjera izgradnje i razvoja jugoslavenske teške industrije.

Arhivski i neobjavljeni izvori

SR-AJ: Srbija, Arhiv Jugoslavije, Beograd:

- fond 6, Savet za mašinogradnju Vlade FNRJ.
- fond 16, Ministarstvo teške industrije Vlade FNRJ.
- fond 40, Privredni savet Vlade FNRJ.
- fond 134, Glavna direkcija savezne elektroindustrije.
- fond 140, Generalna direkcija savezne metalne industrije.

Objavljeni izvori i tisak

Borba (Beograd; Zagreb), 1946-1952.

BROZ, Josip - Tito. *Izgradnja nove Jugoslavije*, knj. 2. Zagreb: Kultura, 1948.

Đuro Đaković (Slavonski Brod), 1954-1955.

KARDELJ, Edvard. *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944-1957. Sećanja*. Beograd; Ljubljana: NIRO Radnička štampa; Državna založba Slovenije, 1980.

Petogodišnji plan razvitka narodne privrede Federativne Narodne Republike Jugoslavije 1947-1951 i narodnih republika Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore. Beograd: Savezna planska komisija, 1947.

PETRANOVIĆ, Branko, prir. *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. juni 1945. – 7. jul 1948.)*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995.

Službeni list FNRJ (Beograd), 1950.

Vjesnik Narodnog fronta Hrvatske (Zagreb), 1946-1952.

ZEČEVIĆ, Miodrag; LEKIĆ, Bogdan, prir. *Privredna politika Vlade FNRJ. Zapisnici Privrednog saveta Vlade FNRJ 1944-1953*, knj. 1-3. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1995.

Literatura

ANIĆ, Tomislav. *Povijest obilježena inovacijama. 125 godina Siemens u Hrvatskoj*. Zagreb: Siemens; Hrvatski institut za povijest, 2011.

ANIĆ, Tomislav. „Radništvo i propaganda. Socijalističko takmičenje u Hrvatskoj 1945. – 1952.” Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2010.

ARČABIĆ, Goran. *Vrijeme giganta. Planska industrijalizacija i naslijeđe 1947. – 1952*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2018.

ARNASON, Johann P. „Communism and Modernity”. *Daedalus* 129 (2000), br. 1: 61-90. Pristup ostvaren 23. 12. 2019. <https://www.jstor.org/stable/20027615>.

BANAC, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovske rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus, 1990.

BEREND, Ivan T. *Central and Eastern Europe 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

BEREND, Ivan T. *Decades of Crisis. Central and Eastern Europe before World War II*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 2001.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi*. Zagreb: Školska knjiga, 1978.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

BOSANAC, Tomo; PLAVEC, Viktor; KUNDIĆ, Vojno; ŠKRGATIĆ, Dragutin; VALENTIĆ, Stjepan, ur. *1946-1956. Rade Končar*. Zagreb, 1956.

BRAJDIĆ, Danijel et al., ur. *Industrija „Đuro Đaković”. 90 godina strojogradnje u Slavonskom Brodu (1921-2011.)*. Slavonski Brod: Đuro Đaković Holding; Posavska Hrvatska, 2012.

ČAKŠIRAN, Vlatko. *Željezara Sisak – nedovršeni gigant*. Sisak: Gradski muzej Sisak, 2018.

ČEPO, Zlatko. „Četiri decenija nakon prvog petogodišnjeg plana FNRJ”. *Časopis za suvremenu povijest* 18 (1986), br. 2: 77-88.

ČEPO, Zlatko. *Željezara Sisak 1938. – 1978*. Sisak, 1978.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. „Industrijalizacija kao imperativ. Ekonomska politika Partije 1945. – 1955.” U: *Socijalizam na klupi. Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike*, ur. Lada Duraković i Andrea Matošević. Zagreb; Pula: Srednja Europa; Sveučilište Jurja Dobrile; Sa(n)jam knjige u Istri, 2013, 17-45.

DOBRIVOJEVIĆ, Ivana. *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije 1945-1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2013.

DOJČINOVIĆ, Slobodanka. *Generalna direkcija savezne metalne industrije Ministarstva teške industrije FNRJ 1947-1950. Sumarno-analitički inventar fonda AJ-140*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, s. a.

DŽELEBDŽIĆ, Milica. *Savet za mašinogradnju Vlade FNRJ 1950-1951 (1947-1952). Sumarno-analitički inventar fonda AJ-6*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1973.

FRANIĆ, Dario. „Željezara Sisak – Visoke peći. Djelovanje i organizacijski ustroj (1946-1995)”. *Arhivski vjesnik* 59 (2016): 177-206.

Glavna direkcija savezne elektroindustrije 1946-1950. Sumarno-analitički inventar fonda AJ-134. Beograd: Arhiv Jugoslavije, s. a.

GOMBOŠ, Stjepan. „Industrijski objekti prvog petogodišnjeg plana”. *Urbanizam i arhitektura* 4 (1950), br. 11-12: 37-39.

HORVAT, Branko. „Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments”. *The American Economic Review* 61 (1971), br. 3: 71-169. Pristup ostvaren 27. 12. 2019. <https://www.jstor.org/stable/1813304>.

JAKOVINA, Tvrtko. *Socijalizam na američkoj pšenici (1948-1963)*. Zagreb: Profil International; Srednja Europa, 2002.

JANDRIĆ, Berislav. *Hrvatska pod crvenom zvijezdom. Komunistička partija Hrvatske 1945-1952. Organizacija, uloga, djelovanje*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.

KAŠIĆ, Biljana. „Marksizam-lenjinizam i KPJ 1945-1950. (Između programatskog htijenja i ideološke funkcije)”. *Povijesni prilozi* 6 (1987), br. 1: 141-215.

KAŠIĆ, Biljana. „Značajke partijske ideologije u Hrvatskoj (1945. – 1948.)”. *Časopis za savremenu povijest* 23 (1991), br. 1-3: 243-260.

KATANIĆ, Gordana; PAVIĆEVIĆ, Miroslava; MARIĆ, Miloš; MIROŠEVIĆ, Ranko; KOSIĆ, Vasilije. *Generalna direkcija za crnu metalurgiju Vlade FNRJ 1946-1951 (1946-1952). Sumarno-analitički inventar fonda AJ-106*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, s. a.

KOSIĆ, Vasilije; SMILJANIĆ, Kolet; TRAJKOVIĆ, Radmila; MARIĆ, Miloš; RAMADANI, Arif. *Ministarstvo teške industrije Vlade FNRJ 1948-1950 (1945-1950). Sumarno-analitički inventar fonda AJ-16*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, s. a.

LAMPE, JOHN. *Yugoslavia as History. Twice there was a Country*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

МАЈДАНАЦ, Боро. *Индустријализација и пораст радничке класе у Србији 1947-1952 године*. Београд: Архивски преглед, 1981.

MATICKA, Marijan. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945. do 1948*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1990.

MATICKA, Marijan. „Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944-1948)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 25 (1992), br. 1: 123-148.

МИТРОВИЋ, Момчило. *Друштвено економске промене и организација управљања привредом у Србији 1944-52. године*. Београд; Пожаревац; Институт за историју радничког покрета Србије; Центар за културу, 1988.

PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918. – 1978*. Beograd: Nolit, 1980.

PETRANOVIĆ, Branko; ŠTRBAC, Čedomir. *Istorija socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Radnička štampa, 1977.

PREVIŠIĆ, Martin. *Povijest Golog otoka*. Zagreb: Fraktura, 2019.

PRINČIČ, Jože. *Kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji (1945-1956)*. Novo Mesto: Dolenjska založba, 1992.

RADELIĆ, Zdenko. *Sindikati i radništvo u Hrvatskoj (1945. – 1950.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

РАКОЊАЦ, Александар. „Почеци привредног планирања у Југославији 1946. године – идеје, организација и институционализација”. *Токови историје* 24 (2016), br. 2: 151-176.

ROSENBERG, William; SIEGELBAUM, Lewis, ur. *Social dimensions of Soviet industrialization*. Bloomington; Indianapolis: Indiana University Press, 1993.

RUSINOW, Dennison. *The Yugoslav experiment 1948-1974*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1978.

SKLEVICKY, Lydia. „Оријентациони преглед извора и literature за проучавање историје социјалистичке изградње”. *Часопис за савремену повјест* 10 (1978), br. 2: 158-203.

SPEHNJAK, Katarina. *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945. – 1952*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2002.

SPEHNJAK, Katarina. „Seljački otpor politici obveznog otkupa u Hrvatskoj 1949. године”. *Часопис за савремену повјест* 27 (1995), br. 2: 209-231.

ŠARIĆ, Tatjana. *U vrtlogu komunizma. Mladi Hrvatske 1945. – 1954*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2017.

TRIPKOVIĆ, Đoko. „Југославија и Маршалов план”. *Istorija 20. veka* 8 (1990), br. 1-2: 59-76. Pristup ostvaren 10. 1. 2020. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=801764>.

UNKOVSKI-KORICA, Vladimir. *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia. From World War II to Non-Alignment*. London; New York: I. B. Tauris, 2016.

VENTURINI, Darko. *Arhitektonski projektни завод – APZ. Prilog poslijeratnoj hrvatskoj arhitekturi*. Zagreb: APZ, 1982.

SUMMARY

The Consequences of the Soviet Economic Blockade on the Construction of Yugoslav Heavy Industry in the First Five-Year Plan Period: Examples of State-Owned Enterprises of Federal Importance in the People's Republic of Croatia (1947–1952)

Before adopting the Law on the Five-Year Plan for the Development of the National Economy (1947–1951), the Yugoslav political leadership was somewhat aware of the challenges associated with implementing the Soviet methodology in Yugoslav economic practice. From the beginning of the application of the Law in 1947, these problems became concrete, numerous, and diverse. A hypothetical question is: could the Yugoslav Five-Year Plan have been realised in the initially conceived way and with the foreseen dynamics? The impact of the economic blockade after the Cominform resolution of 1948 on implementing the Yugoslav Five-Year Plan and developing heavy industry are relevant questions from a historiographical perspective.

This paper tries to confirm the hypothesis that the economic blockade of Yugoslavia by the Soviet Union and the countries of people's democracy made it impossible to implement the original ideas regarding the planned industrialisation. The blockade was a catalyst for changes in Yugoslav society, so the economy was decentralised. However, the blockade also had a decisive effect on the shift in priorities, dynamics, and the direction of construction and development of Yugoslav heavy industry.

In 1949, the Federal Ministry of Heavy Industry reduced investments at the level of companies that worked in its department. Appointed commissions also conducted thorough audits of capital construction projects. Due to the blockade, the construction of some factory plant and buildings was stopped, delayed, or significantly extended (for example, the company *Željezara Sisak*). Suspensions and obstructions of the contracted deliveries of technologies, equipment, semi-finished products, and raw materials from the countries of people's democracy as well as goods that were supposed to have come through reparations from Hungary conditioned the replacement of imports with domestic production. Decisions on import substitution meant a shift in production programmes for some heavy industry companies. In order to achieve the new goals, it was necessary to build facilities and infrastructure that were not planned at the beginning of the implementation of the Five-Year Plan (1947).

Some heavy industry companies implemented radical changes in their operations and profiled themselves towards the production of previously exclusively imported equipment (for example, the company Rade Končar) or the provision of services for industry (for example, the company Đuro Đaković).

Key words: Five-Year Plan; heavy industry; Cominform; economic blockade of Yugoslavia; *Željezara Sisak*; Đuro Đaković (company); Rade Končar (company)